KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXVI. ÉVF. 1934. NOVEMBER—DECEMBER 6. FŰZET

Az unitárius név és álláspont.

A köztudatban az van elterjedve, hogy az unitárius név az egyház megalakulásakor és törvényesitésekor (1568 és 1571) az egyháznak már hivatalos neve lett volna. Igy beszélnek az unitárius egyházról nemcsak az unitárius történetirók egy része, hanem némely más vallásuak is, mint Haner és Bod Péter. Az unitárius névnek az egyház alakulásakor, mint az egyház cimének és nevének alkalmazása, tévedés. Gordon Sándor a nagy angol unitárius történetiró még azt is kétségbevonta, hogy ez a szó a 16. században az erdélyi reformáció nagy munkájában előfordult volna.[1] Az unitárius szó azonban, ha nem is mint az egyháznak, vagy a vallásnak a jelzője, mégis előfordult. Előfordult pedig ilyen mondatban: Ergo deus est unitarius. Amilyen értelmet a trinitas szónak Servét Mihály adott, abból az unitas és unitárius szónak meg kellett születnie. A gyulafehérvári nagy vita alkalmával Méliusz Péter és a vele egynézetüek azt vitatták, hogy az Isten trinitárius, Dávid Ferenc és hivei pedig azt, hogy az Isten unitárius, azaz egység, személyében és lényegében.[2] A Dávid Ferenc pecsétjének felirata: S. T. U. M. Sigillum Transylvanorum Unitariorum Ministrorumnak a rövidítése, amiből következik, hogy Dávid Ferenc már gondolt arra, hogy az unitárius szó, az egyháznak hivatalos neve legyen.[3] Hogy miért nem vették fel e nevet hitelődeink megalakulásuk első éveiben, nem tudjuk biztosan megállapitani. Valószinü azért, mert tulajdonképpen

---

1 Alex. Gordon: Heads of the English Unitarian History. 22 l.

2 Borbély: Az unitárius egyház hitelvei a XVI. században. 48 lap jegyzet.

3 Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. 246 lap. Fosztó Uzoni azt irja, hogy a gyulafehérvári második nagy vita után már unitáriusoknak kezdték nevezni hitelődeinket. Historia Trans. Unitariorum I. k. 138 lap.

a reformáció minden árnyalata abban a hitben volt, hogy ő lépett rá a tiszta kereszténység biztos alapjára s magát egyszerüen kereszténynek nevezte. Hitelődeink papjai eleinte magukat „evangélikus hitvallásu szolgáknak“ nevezték, máskor meg: „Erdélyben és Lengyelországban levő ekklezsiákról“ olvasunk. Az 1576-ik évi törvény igy említi: „Azok, akik Dávid F. hitén vannak“. Máskor meg: „A másik vallás“ kifejezéssel jelzik egyszerüen. Nevezték még kolozsvári vallásnak, magyar vallásnak stb. Nem maradott el természetesen az ellenséges indulatú elnevezés sem. Legtöbbször árianus, socinianusnak, anabaptistának, később zsidózónak, sőt gyakran atheistának, még hagyján, hogy török hitűnek nevezték el elődeinket a velük nem rokonszenvező, mindenképpen kisebbiteni akaró ellenfelek.

A 16. század végére már nemcsak határozottan külön válnak egymástól az erdélyi protestáns felekezetek, hanem az 1600 évben Léczfalván tartott országgyülésen vallásunkról „unitaria religio“ cimen esik szó. Az 1638 évi szomorú eseményekkel kapcsolatos deézsi egyezkedés „unitaria recepta religio“, „unitaria magyar ecclesia“ néven emliti. Az Approbata Constitutiokban „Unitaria vel antitrinitaria“ szavak szerepelnek, az 1848 évi törvény unitárius vallásról, az 1928 évi román kultusztörvény pedig unitárius kultusztanról emlékezik meg.

A lengyel antitrinitariusokat általában szocinianusoknak nevezik. Ők sohasem nevezték magukat szociniánusoknak. A 16. és 17. században külömböző neveken fordulnak elő. Ilyenek „kissebb reformált lengyel egyház“, „keresztények“, „katholikus keresztények“ és „lengyel testvérek“. Később megszerették az unitárius nevet, mely Erdélyből jutott hozzájuk s örömmel átvették. A hazájukból való kiüldözés után pedig a világ külömböző tájaira elhordozták ezt a nevet.[1]

Angliában az antitrinitárius elvek szórványosan korán elterjedtek, de a központi hatalom ott mindig erős lévén, csirájában elfojtotta. A külföldi ántitrinitáriusok közül többen megfordultak itten, sőt a lengyelek olyan nagy reménységet füztek Angliához, hogy a Rakowi kátének latin kiadását I. Jakab angol királynak ajánlották. Angliában természetesen ezt a kátét megégették 1614-ben.

Az unitárius szó a Britt-szigeteken irásban legelőször 1682-ben

[1] E. Morse Wilbur: Our Unitarian Heritage. 148 lap.

fordult elő egy levélben, melyet „két filozufuss irt, nevüket elhallgatva. E levél Ahmet Ben Ahmethez, Marokkó akkori londoni követéhez volt irva s a névtelen irók azt juttatták kifejezésre benne, hogy ők a „keresztények ama felekezetéhez tartoznak, melyet unitáriusnak neveznek". Az aláirók óvatosságból hallgatták, illetve rejtették el nevüket, mert abban az időben a dissentereket keményen üldözték. A mohamedán kapcsolat sem volt veszedelem nélküli, mert az ellenséges indulat könnyen a kereszténység határain tul tett bennünket.[1] A legelső angol könyv, amely az unitárius szót tartalmazza, 1687-ben jelent meg. (Nye: Brief History of the Unitarians, colled also Socinians. Az unitáriusoknak, akiket szociniánusoknak is neveznek, rövid története) Nye utáu az unitárius szót, mint nemi fogalmat többen átvették s külömbséget tettek áriánus, szociniánus és biddlei unitárizmus között. Ilyenek: Willíam Treke (1662—1744), Thomas Embin (1663—1741) stb. Ezután szórványosan sokan fölvették az unitárius nevet, de ezek között legnevezetesebb: Pristley József (1733—1804) és Lindsay Theofil (1723—1808). Pristley az üldözés miatt kiment Amerikába s ott is nagy uttörője lett az unitárius névnek és eszméknek. Pristley után az unitárius név otthonos kezd lenni Angliában és Amerikában, sőt a 19. században polgárjogot nyer mindenütt, ahol a szabadságot és igazságot megbecsülik. Az angoloknál és amerikaiaknál az unitárius vallás akkor kezdődött, mikor a szabadság eszméi már életbe indultak a nagy világon. A régi szervezett egyházaknak, melyek egyuttal hatalmon is voltak, a lelkek fölött való zsarnokságát annyira veszedelmesnek tartották az angol és amerikai unitáriusok, hogy tudatosan nem unitárius egyházról, hanem vallásról beszéltek. Nem az egyházjog értelmében vett egyházat alkottak, hanem a vallást ébresztették fel az egyesek lelkében s ezen egyes lelkekből, akik egymáshoz közel laktak, egyházközségeket alkottak. Az egyházközségek egymástól teljesen függetlenek, nem tartja őket egymással össze semmi más, mint a hitbeli közösség. Ezt a teljes szabadságot annyira komolyan veszik, hogy némelyek még az unitárius szó ellen is óvást emeltek, nehogy egy felekezetbe való tartozás miatt a szellemi szabadság valamiképpen korlátozva legyen. Erről a kérdésről nagy disputa folyt Amerikában és Angliában is és az eredmény az lett, hogy helyes érzék-

[1] Gordon i. m. 22 és 23 lap.

kel az unitárius nevet megtartották, de a hasonló gondolkozásuakkal az együttmüködést nem zárták ki. Mindkét hatalmas országban megalkották az egyetemes szervezetet: Az angol és amerikai unirius társulatot csaknem teljesen egy időben (1825), de gondoskodtak arról, hogy a más szabadelvü egyházakkal együtt müködve, a vallásnak szent áldását a világ minden részében hirdethessék. Az unitárius és más szabadelvü gondolkozók konferenciáikon elhangzott nagy vallási és társadalmi gondolatok annyira az egyetemes emberiség szent céljait szolgálják, hogyha Jézus most jelenne meg a földön, bizonnyára megelégedését fejezné ki e fölött. És a nagy és komoly szervezet a világon minden jóra igyekvő vallásos, vagy társadalmi irányzattal felveszi a közös munka, az együttmüködés fonalát s hogy a világ összevisszaságán, bábeli zürzavarán nem tud segiteni, az nem rajta mult, hanem azon, hogy a Jézus vallásától még nagyon távol áll a világ.

Az elmondottak után már önként következik az unitárius álláspontnak kibontakozása. Ha a szóhoz magához ragaszkodnánk, abból egy nagyon konservativ, nagyon orthodox, mozdulatlan állásponthoz is juthatnánk. Azonban a történelem folyamatán az unitárius felfogás mindig a hatalmasok zsarnokságával állott szemben s mint ilyen mindig szabadságra vágyott. Ahol szabadságot tudott teremteni, ott megélt, ahol a szabadságot megölhették, ott az unirius vallás fénye is kialudott. Amikor Gordon Sándor Magyarországon járt (1879) Debreczenben egyik református püspök az unitáriusokra azt a megjegyzést tette: „Nem szeretem az unitárius nevet, mert az unitárius egy olyan ember, aki sohasem mondotta ki az utolsó szót". Gordon erre ezt felelte: „Nagyon örvendek, hogy ön aggódik ezért. A mi egyházközségeink azért unitáriusok, mert szabadok."[1] Az unitárius álláspontot a szabadság teremtette meg, vagyis midőn a lélek abba a helyzetbe juthat, hogy minden külső befolyás és erőszak nélkül, egyedül a maga egyenes utján keresse az Istent, az unitárius felfogáshoz jut. Az unitárizmus az Istent egyetlen egynek hiszi nemcsak személyében, hanem lényegében is. Felfogásunk egyenesen Jézus lelkéből származik, aki a legtökéletesebben megértette a magasságos Isten valóját. Jézus az Istenben az atyát látta, aki minden teremtményével szemben szeretetet és jóságot su-

[1] Gordon i. m. 131 l.

gároz. Istenről való ismereteink teljességét az evangélium szilárd alapjairól nézzük s onnan alkotjuk meg magunknak a róla való felfogásunkat. Az unitáriusnak az Istenről alkotott kép a legfontosabb. Mások a történelem folyamán megrettentek ettől a kérdéstől, azt mondották egyszerüen, hogy ez titok s nem kell bolygatni. Hát természetes, hogy az Istenség kérdése mindig titok volt és titok is fog maradni. De ha megközelithetetlen titok, miért kellett a fiunak s a szentléleknek istenségét kitalálni? Miért volt akkor szabad a niceai és más zsinatokon azokról vitatkozni, határozni? Miért kellett a reformáció alkalmával a középkori egyháznak annyi tantételét megbolygatni? Azért, mert az irás azt mondja, hogy a lélek mindent megvizsgál, még az Isten mélységeit is. Az unitárius reformáció, a reformációnak ez a legradikálisabb ága, mindent vizsgálat alá vett éppen a reformáció alapelve: a szentirás tekintélye szempontjából. Dávid Ferenc vivódásait, küzdelmeít, lelke nagy aggodalmait s folyton fejlődő javitásait csak abban az esetben érthetjük meg, hogyha a bibliához mérjük a reformációt. Kálvin például a biblia egységét minden körülmények között megingathatlannak tudta s az volt a meggyőződése, hogy tanai csakugyan a szentiráson alapulnak, még pedig nemcsak a szentirásnak egyes helyein, hanem a teljesen egybehangzó szentiráson. Már Servét Mihály felismerte a biblia egyes iratai közötti ellentéteket, felismerte a reformáció bibliából nem igazolható tanait s ezeket a megállapitásokat Dávid Ferenc még tovább fejtegette s ámbár távol állott a mai kor bibliai kritikájának eredményeitől, de megérezte a szentirás lelkét s nem Pál apostolnál állott meg, hanem az evangéliumoknál. Ugyanezt az utat futották meg más antitrinitárius gondolkozók is. Ezzel két nagyon fontos eredményt értek el. Egyik az, hogy Istenről való felfogásokkal közelebb jutottak Jézus felfogásához, mint azok, akik a Pál levelei alapjáról szemlélték a kereszténység épületét s ezzel a vallásos szemléletre egy derüs, bizakodó fényt deritettek, a sötét, komor teológiai felfogással szemben, amely az egész emberiségben romlottságot és erkölcsi tehetetlenséget lát. Az evangéliumi álláspontról sokkal könnyebb egy erkölcsi világrendet megalkotni, mint a Pál apostoléról, amely föltétlenül vallásos nézet és Pál a legnagyobb apostol, de azért mégis igazat kell adnunk a H. G. Wells megjegyzésének, hogy elrontotta a kereszténységet. Jézus felfogása, élete, munkássága mindenkor a föltétlen bizalom, napsúgaras opti-

mizmus utján haladott Egyetlen vonás sincsen az ő fönséges életutján, amelyből az ellenkezőre lehetne következtetni. A másik lényeges szempont az, hogy hitünk forrását, zsinormértékét: a bibliát is vizsgálatnak vetették alá s ezáltal a szabadság, a szabadkutatás szelleme nyivánult meg a bibliával szemben is. Ezzel a biblia elveszitette az ugynevezett tabu szerepét, de megnyerte igaz értékét és jelentőségét, s a bibliából ma, a reformáció után négyszáz évvel, nem külső parancsot, érthetetlen és értelmetlen dogmás tételeket olvasunk ki, hanem vallást, lelket és életet. Ma már nem akadunk fenn a biblia kozmologiáján, ellentmondásain, történeti tévedésein sem. A biblia a vallásnak a könyve. Benne eljutok a vallásosság legmagasabb csucsára és innen szemlélem az Istent s ebből látom, hogy a legnagyobb tanubizonyság az unitárizmus mellett a szentirás.

Jézus Isten fogalma a legtisztább egység. El sem lehet másképpen képzelni, mert Jézus is nemzetének fia volt s a zsidó felfogásnak az az egyik legnagyobb értéke, hogy az Isten egység tanát az emberiség számára megalkotta.

A reformáció óta sok minden véletlen jött közbe, amely a szentháromságnak hagyományos tanát meglehetősen megingatta a gondolkozó elmék előtt. Ezek a véletlen szellemi irányzatok és a csaknem minden népnél fellépő rácionálizmus áramlata. Ezek a mozgalmak azonban nemcsak az unitárizmust, hanem általában az egész keresztyénységet befolyásolták s ha valami jót tettek is az emberi haladás szempontjából, ma egyik iránnyal sem tudjuk magunkat azonositani. A vallás belső lényegébe egyik irányzat sem tudott behatolni s ha az emberi szellem történetében egy egy állomást jelentettek is, ma már sokkalta tul vagyunk ezeken az állomásokon. Ma már odajutottunk, hogy a vallást nem tekintjük csak hagyománynak, nem tekintjük a lélek egyik vagy másik alkatrészével elérhetőnek, hanem a vallás a lélek teljességéből fakad. Régebben az unitáriusok az értelemre a kelletnél is többet adtak (a Rakowi káté is), ma már ismerjük azt a tényt, hogy ezen a téren az érzelemnek nagyobb és döntő szerepe van. Azonban nézetünk szerint kiegyensulyozott életet csak az tud teremteni, ha az értelem, érzelem és akarat összhangban áll vallásosságunkban. Ezen az alapon áll elő a vallásos élmény, az az irrácionális, a mely az embert a teremtővel a menyei atyával elválaszthatatlanul összekapcsolja.

Amidőn a Jézus Krisztusról való felfogás tárgyalására térünk, nemcsak arra a meggyőződésre jutunk, hogy a kereszténység történetében a Krisztusról való tan milyen nagy szerepet töltött be, hanem arra is, hogy az unitárizmusnak ebben a kérdésben nem volt egységes álláspontja. A történelem folyamatán az unitárius szó inkább az antitrinitárius fogalomnak felel meg. Már az őskeresztény korban az antitrinitárius irányzatnak három formája jelent meg. A legelső a Szamosatai Pálé, aki Jézust valóságos embernek tartotta, de az ige (logosz) következtében az erkölcsi tökéletességnek eszménye lett. A logosz által való megtelitettség következtében Istenhez hasonlóvá, Isten fiává, Istenné lett. Krisztusban tehát nem az Isten szállott alá az égből, hanem Jézus a földről emeltetett fel az égbe. A logosz és Jézus együtt az Isten fia. A többi próféták és Jézus között fokozati külömbség van, a prófétákban a logosz csak kis mértékben volt, Jézusban teljes mértékben benne volt és ez tette őt Istenné. A második a Szabellius nézete. Az egy Istenben három féle szempont (aspectus) van: atya, fiu (vagy ige, logosz) és szent lélek. Néha azt tanitotta, hogy Krisztus emberi formában Isten, máskor meg azt, hogy Krisztus Istennel benső kapcsolatban levő ember. Legnevezetesebb az Árius által hirdetett forma, mely szerint a három személy egymástól teljesen külömböző lény; a fiu (az ige) és a szent lélek habár minden idő előtt léteztek, mégis létüket az isteni akaratnak köszönhetik, az egyedüli hatalmas Istennek.[1]

Ezek a felfogások az antitrinitárizmus történetében valamilyen módon többször előfordulnak. Nevezetesen Servét tanában, aki Jézus Krisztust imádandónak, de nem örök, az atyával egyenlő Istennek tartotta. Servét is sokat bevett a neoplatonizmusból s mégis antitrinitárius tudott lenni. Blandrata egésszen Áriusz nyomán járt, Szocinus Faustus pedig inkább Szabellius nézetéhez hajlott. Szerinte Jézus felment a menybe s ottan közben jár a mi érdekünkben az atyánál. Jézus büntelen életével, tanitásaival, jó példájával, halálával, halottaiból való feltámadásával, menybemenetelével és a menyben lételével lett a mi megváltásunk és üdvösségünk. Dávid Ferenc a De dualitate tractatus[2] cimü utolsó művében Jézusnak nem ad az égben semmi isteni szerepet, mindent, az itéletet is az atya végzi

1 Wilbur i. m. 16—26 l. 40. 62. l.

2 Pokoly: Az erdélyi ref. egyház tört. 261 lap.

el s igy Dávid Ferenc tényleg eljutott a teljesen zavartalan Isten-egység tanához, melyet Kanyaró tiszta unitárizmusnak nevez. A Dávid Ferenc tiszta unitárizmusa a vallásos fejlődésnek kiváló példája; nagyon alkalmas arra, hogy a vallás teljes, életet és jellemet alakitó ereje érvényesüljön benne. Sajnos, egyetlen lángelmének sem adatott meg az a lehetőség, hogy egymagára elvégezze azt, amit századoknak kell elvégezniök. Dávid Ferenc gyökeres ujitásainak az ósdi idők ellentállottak, hogy aztán háromszáz esztendő multán az emberiség ismét ott kezdje a munkát, ahol ő elhagyta volt. Az erdélyi unitárius vallás, melynek alapitója Dávid Ferenc volt, sokáig más nyomokon, inkább a szocinianus alapon fejlődött egészen a 19. század közepéig. Sok jel mutatja, hogy Dávid Ferenc felfogása nem ment feledésbe a nehéz időkben sem, de egyházunk vezetői meghajoltak a kényszeritő körülmények előtt s az unitárius hitelvekből csak annyit valósitottak meg, amennyit az egyház létének kockáztatása nélkül lehetséges volt. A 17. és a 18. században keletkezett szimbolikus irataink mind az istenség magaslatára emelik fel Jézust, ámbár ezzel a szentháromság tanát nemcsak el nem ismerték, hanem egyáltalán nem is támogatták. A 18. században az akkori unitárius álláspontot a leghatározottabban Szentábrahámi Mihálynak: „A keresztény hittudomány összege, az unitáriusok értelme szerint“ cimü müve fejezi ki. E müvön a hollandus teologusok hatása is látszik, de az nem megy az eredetiség rovására. Szentábrahámінак legnagyobb érdeme a többek között az, hogy teljes rendszert adott. Mindenre kitért, amire egy ilyen munkában szükség van. A 16. században az volt a legnagyobb belső szerencsétlenségünk, hogy a nagy küzdelmek miatt nem készitettek mindenre kiterjedő teológiai munkát, mely a papoknak, tanitóknak és a vallásközönségnek rendelkezésére állhatott volna. Nem kicsinyeljük le ezt a munkát, amit Enyedi György, Kósa János, Thoroczkai Máté, Koncz Boldizsár, P. Horváth Ferenc végeztek, de a Szentábrahámi munkája mégis a legteljesebb.

Minket nem csüggeszthet és nem bánthat az, hogy a Szentábrahámi teológiája a Krisztustan szempontjából szocíniánus alapon áll. Hollandiában is voltak ezen a nézeten s az angoloknál pedig Pristley, aki egyébként egyetemes tudós is volt, szintén szonianus nézeteket vallott. A biráló szem a Pristley müveiben sokkal nagyobb kifogásolni való tanokat találhat, mint a Szent-

ábrahámiéban. Priestley egyes kérdésekben materiálista volt, ami élesen ellenkezett teológiai nézeteinek legnagyobb részével. A Szentábrahámi müve pedig ilyen hiányban nem szenved.[1]

A Jézus Krisztusról való helyes felfogás kialakulása csak a 19. században történhetett meg. Ez a század pontosan megállapitotta, hogy a Jézusról való történetekben, a személye körüli harcokban mi a valóság, mi a képzelet és mi a spekulációval rája aggatott tan. Megbecsülhetetlen munkát végzett ezen a téren az ugynevezett biblia kritika. Az amerikai unitáriusoknál Channing E. Vilmos vitte bele az unitárius vallás igazságát a nagy világ közvéleményébe. Ma sem tudja minden unitárius, hogy Channingtől mit tanult. Nemcsak a magyar nyelvre leforditott beszédeit és essayit olvashatjuk, hanem a Kriza János által forditott, de név nélkül először 1845-ben kiadott „A keresztény vallás elemei kérdésekben és feleletekben az unitáriusok értelme szerint" kis káté Channing müve. Azt hiszem nem csak nekem, hanem még sok unitárius léleknek feledhetetlen emlék ez a könyvecske. Kár, hogy most már csak egyeseknek és könyvtáraknak van meg a birtokában. Ennél szebben és világosabban, mint ahogy a könyv teszi, még senki sem foglalta össze az unitárius hitelveket. Ebben is van azonban olyan ha más formában is, mint a szociniánus (rakowi) kátéban, „Reméled-e, hogy az Idvezitő ur Jézust valaha meglátod? Igen is; mert őt rendelte az Isten itélőbiróvá, hogy az emberi lelkeket megitélje a végső napon; ő fog engem is egykor megitélni a szerint, amint az életben cselekedtem jót vagy gonoszt."[2]

Az igazság azonban fokozatosan odaérett, hogv ma már Jézusban a teljesen igaz, tiszta embert, az Isten akarata szerinti embert, ahogy némelyek nevezik: az isteni embert ismerhessük meg. A Jézusról alkotott felfogás szoros összefüggésben van a megváltás tanával. A keresztény teológiába becsuszott egy Jézus tanitásaival ellentétes tan az eredendő bünről. Ez az Ádám büne. A bün tehát egyetemes, az ember akaratától független szerencsétlenség. Ezt a bünt a Krisztusnak, aki az Istenségnek egyik személye, moshatta csak le a saját vérének kiontásával. Aki ebben hiszen, az megnyeri a bünbocsánatot és az örök üdvöt, aki nem hiszen, az elkár-

---

1 Pristleyre nézve lásd The Inquirer 1933 III. 11. számát.

2 A keresztény vallás elemei 24 k.

hozik. Az unitárius irányzat ezzel a felfogással mindig teljes ellentétben volt. Az Ádám büne nem szállhat át ránk, mert a bün személyes cselekedet, vagy mulasztás. Mindenki a maga cselekedeteiért nyeri meg a bünös vagy erényes minősitést. Azt azonban el kell ismerni, hogy az emberben általában éppen elég elég bün van; a Ferencz József Kátéja azt mondja, hogy senki sem mondhatja el magáról, hogy nem bünös.

A bünből való megszabadulás utját azonban megtaláljuk Jézusnál, őt követni, az ő utmutatása szerint büneinket megbánni és meg kell siratni s a jó cselekedetek utjára lépve Istennél kész a bünbocsánat, aki azt akarja, hogy senki el ne vesszen, hanem mindenki az örök életre jusson. Külömben minden hosszabb fejtegetés helyett álláspontunkt világosan előnkbe tárja az Istenről való felfogásunk, mely szerint Istent, mint áldott, menyei atyát fogjuk fel. Ami ezzel a felfogással ellenkezik, az nem unitárius. Nem okvetlen unitárius az, ha a Jézust nem tartja Istennek. Az unitárius Jézusban a vallásos szellem legnagyobb, legtökéletesebb kifejezését látja.

Minthogy a bün személyes cselekedet, a megváltás sem gondoldató el másképpen, mint személyes és jó cselekedettel, hittel, állandóan jóra törekvő munkával. Jézusnak megváltó szerepe átalakult a tanitó mester, a lelket átformáló emberbarát szerepévé s ebben találjuk meg ma a megváltást. Jézus szerepe nem vált fölöslegessé az unitárius egyházban, sőt éppen igazi jelentőséget nyert. A Krisztus, vagy a felkent elnevezés is megáll, mert teljesen uj értelmezést nyer a mai szellemi életnek megfelelően. Ezzel semminemü erőszakot sem követünk el az igazságon, mert más korok ís a magok felfogásához szabták a róla való tant.

Az unitárius vallás a tiszta lelkiismeretnek, a szabadságnak, haladásnak és az őszinte hitnek a vallása. Ezelőtt 22 esztendővel Harnack Adolf korunk egyik legnagyobb teológusa jegyezte meg a németországi eretneküldözéssel kapcsolatosan, hogy a kereszténységből a harmadik század óta hiányzik az őszinte hit. Angliában és Amerikában teljesen hitvallás és dogma nélkül fejlődött s az ottani unitárizmus nehezen képzelhető el a miénkhez hasonló püspöki szervezettel. Valahányszor felvetődött a közös hitvallás körvonalainak felállitása, mindannyiszor erős tiltakozás hangzott fel nyomában. Az erdélyi unitárizmus hitvallás megállapitása mellett püspöki egyházi szervezetben szenvedte át a mult századok keserves meg-

próbáltatásait. Amint a példa mutatja, ezen az alapon is ellehet jutni a vallásos eszmény magaslatára, sőt egyenesen könnyelmüség, ha nem tékozlás számba megy a multban bevált alapoknak meg nem becsülése. A mai kor szellemével egyező hitvallás nem ellenkezik az unitárizmus szabad szellemével. Csak akkor ellenkeznék, ha átkot szórna az ellenkező nézetüekre vagy pedig az üldözés fegyverével élne a másképpen hivőkkel szemben. Megnyugvással mutathatjuk fel a világnak, hogy a mi szimbolikus könyveink mindig türelmesek voltak a más nézetüekkel szemben.

Az unitárius vallás történelmi vallás. Gyökerei visszanyulnak éppen az alapitónak: Jézusnak életéhez, munkásságához, lelkéhez. Megjelenési formájában idők folytán változott, de lényege mindig megmaradott. Ez az állandó lényeg: őszinte, egyszerüségtől áthatott hit a Mindenhatóban, aki a világnak lelke, teremtője, az emberiségnek édes atyja. A hitnél nagyobb a szeretet Isten iránt és ember iránt s minden iránt, ami szép, jó, igaz és fölemelő. A szellemnek, a léleknek fontos volta, a szellemiségnek mindig előtérben állása az unitárizmus mindenkori legfőbb jellemzője. Ez a vallás a Jézus vallása s nem a Krisztusról való tan.

Benczédi Pál.

Az én unitárizmusom.

Őszintén megmondom, hogy a magam jó szántából sohasem választottam volna e cimet egy előadás tartalmának megjelölésére, de készségesen hajoltam meg erdélyi testvéreim elhatározása előtt, akik ezen a cimen óhajtották, hogy megirjam, hogy mit tartok az unitárizmus lényegének. Az „én" személynévmást különben sem szeretem s ahol csak lehet elkerülöm, ha pedig mozgalomról van szó mindig a „mi" többes névmást használom, mert hát ez a most születő korszak gondolkodásának és benne az én felfogásomnak is jobban megfelel. Az ujkor nagyon szerette az ént előtérbe tolni, sőt volt egy korszak, amikor az egész világmindenséget az Énre függesztették. „A világ az én képzetem" hirdette egy hires német filozofus, s ez az egész ujkori gondolkodásnak alapvető nézete volt. Mig a középkor nagy szeretettel csüngött a tárgyi világon s az egész mindenséget s annak lelkét: az Istent maga fölött képzelte el s e nagy világban magát csak szerény és alávetett lénynek tudta, akin nála sokkal hatalmasabb tekintély uralkodik, addig az ujkor filozofiája épen megforditotta ezt az egész világnézetet s azt mondotta, hogy fölöttem és körülöttem vannak-e dolgok, élőlények, hatalmasabb világszellem, arról én nem tudok semmit, de semmit; csak azt tudom, hogy én vagyok, mert ha még azt gondolnám, hogy én nem vagyok, akkor is volnék, mert az a tény, hogy gondolkozom, bizonyitja létemet is; vagyis csupán a lételem bizonyos, de minden egyéb ezen a földön merő bizonytalanság.

Ennek a gondolatmenetnek a legnagyobb kiaknázói az angol filozofusok (Locke-Berkeley-Hume) voltak s az ő kezük alatt bomlott széjjel az egész antik-középkori gondolkodás anélkül, hogy bármit is épitettek volna helyébe. Nem csoda, hogy az ő népük az egyetlen, amely az első személyü névmást nagy betüvel (!) irja, akárcsak magának az Istennek nevét.

E gondolkodás szerint csak az az igaz, amít én annak tartok, amit én annak ismerek fel, sőt, mint az amerikai James fogalmazta: az az igazság, ami az én gyakorlati életemnek hasznára van. Az igazságnak ilyenforma fogalmazását már adták egyszer a görög szófisták. Ellenük támadt fel a sokratesi-platoni-aristotelesi filozofia forradalma, azt állitván, hogy az igazság független én tőlem, hogy az igazság fölöttem, illetve fölöttünk áll s mi annak csak alázatos felismerői, elfogadói vagyunk. Az ujkori angol-amerikai világfelfogással szemben hasonló vihart támasztott Bolzano a prágai egyetem tanára s az ő követői: főleg a német filozofia (Husserl-Scheler), nálunk pedig a lángeszü Pauler Ákos. Ma ismét meg vagyunk győződve, hogy az igazság önmagában is fennáll s akkor is igazság marad, ha senki sem törődik vele. Gondolkodásunk irányitója, bethlehemi csillaga megint csak a fölöttünk feszülő igazságrendszer lett, amelyhez igazodunk, amelyet követni akarunk, de amelyet oly nehéz megragadni, oly nehéz követni az énnek gyengesége miatt. Az igazság csak egy, de az emberi gondolat sokféle. De e sokféleség nem öröm, hanem inkább keserves hiány, szánalmas emberi gyengeség. Az én gondolatom helyett oh be jó volna a mi gondolatunkat, az összesek gondolatát, sőt az istenség örök — egy igazságrendszerét szemlélni, szemtől-szembe látni!

Éppen ezért igyekezzünk a *mi* unitárizmusunkról beszélni: a mienkről, a fiatalok unitárizmusáról. De hogy ezt tehessük, állitsuk be az unitárius vallást az előbb rajzolt kórképbe.

Mikor született meg az unitárizmus? Erre bizonyára lesznek akik azt felelik: akkor, amikor Jézus hirdetni kezdte Isten országának evangéliumát De szükitsük kérdésünk körét. Mikor született meg a mai unitárizmus? Erre már több feleletet kell adnunk. A magyar unitárizmus a XVI. században keletkezett Dávid Ferenc felléptével. Viszont az angol unitárizmus az európai felvilágosodás mozgalmával egykoru. Ismét az amerikai unitárizmus, ahogy Channing mozgalmából ismerjük, viszahatás a francia felvilágosodás tulzásaival szemben.

Ime hányféle körülmény, amely mind rányomta a maga egyéni bélyegét a különböző unitárius megmozdulásokra, sőt még az unitárius hitelvekre is ugy, hogy minden az előbb vázolt felfogás ellen esküszik, amely azt akarta hirdetni, hogy csak egy unitárius igazság van, amely változatlan, örök.

A magyar unitárizmus a XVI. században született, amelynek emberei még a középkor gyermekei. Azaz jobban mondva egy átmeneti koré, amely többé már nem hitt a középkor téves nézeteiben, de amely még egyáltalán nem ismerte az u. n. ujkori felvilágosodás nézeteit. *És e korszak átmeneti jellege volt éppen az a kedvező alkalom, hogy uj, tisztultabb, vallásos rendszerek születhettek meg.* A XVI. század elvetette a hamis, emberi tekintélyt: a pápaságot, azonban keresve-kereste az igazi tekintélyt: az istenséget. A XVI. század tehát egy felsőbb tekintély előtt akart hódolni s ezért vette elő a Bibliát, mert ebben pillantotta meg az örök, változatlan igazságot. Igaz, hogy ezzel a tiszta, abszolut tekintélyt még nem találta meg, mert hiszen a Biblia a *maga egészében* nem az isteni abszolutum hordozója. De mégis kereste ezt az egyetlen, örök tekintélyt, sőt egyesek lelkében ugy látszik sejtelmesen fel is villanhatott ennek a tekintélynek mibenléte. Ma már hirdetjük nyiltan, hogy egy belső hang, egy sejtelmes sugallat minden vallásos igazságnak végső alapja, amelyhez mérünk minden más tekintélyt, még a bibliát is. S ezt az utóbbit épen azért tartjuk olyan nagy, olyan szent, olyan értékes könyvnek, mert benne az örök igazságokat, a lelkünkben megszólaló isteni szózatot halljuk visszhangzani.

Dávid Ferenc — ugy látom — ezt a belső hangot vélte felfedezni lelkében, amikor azt hangoztatta, hogy a „hit Isten ajándéka". Ez az ajándék az ő szemében felülről jött s nem emberi eredetü volt. Dávid gondolata nagy metafizikai mélységeket takar, mert azt tartalmazza, hogy a mi egész létünk és hitünk is Istennek jó tetszésére van függesztve. Isten ilyen és ilyen hitet ad egy embernek, mert ő ezt igy látta helyesnek. Nekem tehát nincs okom a zugolódásra, hogy ez miért hisz igy, vagy ugy, mert hiszen a hitét az ember felülről kapta. Ezért nem szabad türelmetlenkedni, mert aki türelmetlenkedik, Isten végzései ellen hadakozik. Micsoda más ez a felfogás, mint az a másik, amelyet rendesen Dávidnak szokták betudni, amikor azt hirdetik róla, hogy ő a felvilágosodás előhirnöke. A felvilágosodás türelmi elve egészen más gondolatból táplálkozik. A felvilágosodás nem ismer el abszolut tekintélyt, abszolut igazságot, vagyis nem ismer Istent sem. A felvilágosodás szerint az ember lelke születésekor tabula rasa, üres lap, amelyre azt irja fel a környezet, a nevelés, amit akar. Isten egyáltalán nem nyul bele a mi életünkbe, hitünkbe s a róla való fogalmak nem is tőle

származnak, hanem a mi emberi gondolkodásunk eredményei. S ez az emberi gondolkodás teljesen független holmi előzetes, felülről származó benyomásoktól, az teljesen a mi müvünk, a mi lelkünk mindentől független alkotása. Igazság tehát az, amit én annak ismerek el, vagyis az egyén szempontjából minden igazság egyformán jó, ha ez neki jó; felülről származó, felettünk álló, abszolut igazság pedig ugy sincs, kár az ilyen dolgokkal bajlódni, időt vesztegetni.

Ime mily óriási ellentét Dávid és a felvilágosodás korának felfogása között. Dávid hite és türelmessége *meghajlás Isten előtt*, a felvilágosodás célkitüzése és közömbössége pedig azt az elvet vallja, hogy *mindennek mértéke az ember*. Vagy is Dávid felfogása theocentrikus (istenes), a felvilágosodásé pedig anthropocentrikus, vagy ahogy egy ma divatos amerikai mozgalom mondaná, humanista.

Minden jel arra mutat, hogy a humanista felvilágosodás, egy nagy kisiklása volt az emberi gondolkodásnak és éppen ezért rövid virágzás után gyászos véget ér, akárcsak a görög szofistáknak mindent emberi mértékre szabó félszeg gondolatvilága.

Ugy látszik Dávid Ferenc kora tér vissza, de nem hátrafelé, hanem előre. Vagyis nem azt fogjuk szószerint tartani, amit Dávid, hanem *hasonlóképen* fogjuk a ránknehezedő kérdéseket megoldani, mint Dávid. Nem a felvilágosodás bajnokának kikiáltott és teljesen félreértett gondolkodó, hanem az Isten előtt alázatosan meghajló, mindent Istenre függesztő és magát a megfeszitett Krisztus alázatos szolgájának valló hivő Dávid a mi életideálunk s a rosszul értelmezett, sőt meg nem értett embertől, mi a jobban értelmezendő hőshöz, vértanuhoz akarunk fellebezni.

Ha azt mondom: vissza Dávid Ferenchez, akkor tulajdonképpen előre mutatok, mert azt mondom: elég volt a felvilágosodás emberhivő és sikerhivő laposságaiból, minket ma ismét a mélységek és magasságok széditenek, mi ott járunk azon a meredek ösvényen, ahonnan le lehet tekinteni az emberi sors sötét örvényébe és fel lehet nézni a ránkboruló égboltnak vakitó fényességébe.

Szellemi fejlődésünk minden mozzanata azt mutatja, hogy többé nem az ember, az ember cselekedetei, azoknak sikere, nem a civilizáció u. n. előhaladása (evoluciója) áll érdeklődésünk középpontjában, hanem az, hogy miféle különös lény az ember, mi a sorsa,

mi az eredete, miért él itt a földön, micsoda sejtelmes világ vesz körül. Bukott angyalok, vagy feltörekvő szentek vagyunk? Büneink örvényében elveszünk, vagy van egy szerelmetes kéz, aki már kinyult, hogy felemeljen bennünket? Ki tudja, ki tudja? Senki az Istenen kivül; de irtózatos erővel tör fel lelkünkből a sejtelem, a remény, a hit, hogy nem massa perditionis, nem halálra szánt sereg vagyunk, hanem életre, tisztább, szentebb, sugarasabb életre vagyunk hivatva. Mi más ez, mint a metafizika szélviharának tombolása körülöttünk és mibennünk? Mi más ez, mint uj, ismeretlen erőknek roppant robbanása, amelyek talpazatig rázzák meg a modern emberi élet büszke, gőgös, civilizációs épületét. Ha eddig anynyira biztak az ember ethikai erejében, a jóban való előrehaladásban, mi ezt alig tehetjük többé; nekünk inkább Isten jóságában, Isten szeretetében kell biznunk, mert ő teremt minden többletet, minden uj kezdetet s ha van haladás előre a jóban, vagyis van uj kezdet az emberi lélekben, az feltétlenül az Istentől származik. Tőle száll alá minden áldás és én nem tehetek egyebet, mint várok, imádságos lélekkel, kitartó hüséggel szemeimet az égre függesztve várok, várok, hogy eljöjjön az Isten. S mikor kopogtat az ajtómon, boldogan kiáltom: csakhogy itt vagy, csakhogy szivembe léptél. Igy haladhatok a jóban, mert az Isten akarja, mert az Isten emel fel, ime az ethika alapja is a metafizika lett az uj gondolkodásban, mint ahogy ez világit meg mindent, de mindent ebben a földi életben.

S mi lesz velem, ha minden imádságom ellenére is sok kivetni való marad bennem? Akkor is bizok, akkor is reménykedek, mert hiszem róla, hogy szerető Atya, aki nem vet el magától hanem kivált engem a rabságból és Isten országának szabad polgárává tesz. Ime sikereimben és sikertelenségemben Isten az én legfőbb menedékem s nem az ethikai törvénytár, amelyet olyan szivesen gyárt a humanista felfogás és amelyet szeret ugy feltüntetni, mint a vallás lényegét, pedig egyáltalán nem az. A vallás lényege nem az erkölcstan, ezt lehet csinálni és tanitani minden vallás nélkül is; a vallás lényege, hogy az ember *egy magasabb erőbe van bekapcsolva* s ez erő nélkül senki és semmi, e földnek vándora.

Körülbelöl — röviden vázolva — ez a lényege annak az uj unitárizmusnak, amely a XX. században szárnyát bontogatja körülöttünk. Tekintélyen alapul s nem emberi gyarlóságon, de ez a te-

kintély metafizikai jellegü, mert alapja a lélek bensejében megszólaló transcendens istenség. Ennek az uj unitárizmusnak alapvető vonása hogy „vallás“, éppen ugy, mint a korábbi századokban, de nem „józan polgári erkölcstan“, amivé a XIX. században degredálni akarták.

De mondhatná valaki, ugyan mit bajlódom én olyan sokat azzal a XIX. századdal. Hisz az fedezte fel ismét Dávid Ferencet, az tette lehetővé, hogy Dávid ismét bevonulhatott az unitárius hősök pantheonjába! Tagadom, tagadom, ezerszer is tagadom, hogy a XIX. század képes lett volna Dávid Ferencet megérteni. Egyes kivételes egyéniségek (mint például a mi megboldogult Ferencz püspökünk) lelki magányaiknak titokzatos óráiban megpillanthatták Dávidnak igazi jelentőségét, de a nagy általánosságban az emberek őt meg nem értették és meg nem érthették. Csak hasonló érthet meg hasonlót, mondja egy régi bölcsészeti elv; már pedig a XIX. század emberhivő, józan polgári gondolkodása Dávidnak metafizikai mélységét még csak nem is sejtette. Metafizikai alaptételét — mint már rámutattam — átváltotta a mindennapi, lapos polgári hitközömbösség zajosan csengő aprópénzére s ezekkel a koldus fillérekkel akarta kifizetni a mélységek után vágyakozó unitáriusok lelkét. Ez a szellem még ma is itt terpeszkedik körülöttünk s belénk akarja diktálni, hogy a jövő utja még inkább a laposságok felé vezet; azonban azt hiszem, hogy nekünk elegünk van már szemfényvesztésből, mi ismét a hősiesség szellemét keressük, mi ismét fölfelé lendülő lelkek akarunk lenni s nem földön csuszó, jólét imádó, erkölcsvadászó nyárspolgárok! Mi ismét Dávid szellemét áhitozzuk, aki magát feláldozta az ő Istenéért és az ő megfeszitett Jézusáért. Már pedig áldozatot hozni a józan erkölcsiség alapján nem lehet, hiszen annak ereje csak a házam kapujáig s a földem széléig vezet s mindenek előtt az én és a családom bölcsen és jól felfogott érdekeit védi; Golgotát járni csak az tud, aki az életét az örökkévalóságra függesztette s aki már itt a földön Isten szine látásától ittasult meg. El hát az emberhivés (humanizmus) ócska, levitézlett rongyaival, ezek döntöttek siralmas, keserves mélységbe bennünket, amiből most alig tudunk kilábolni, szegény beteg testünket és lelkünket alig tudjuk kivonszolni. Ettől az ósdi, de köztünk még mindig élő, sőt uralkodó szellemtől kell egyházunkat s vallásos életünket megszabaditani, ha azt akarjuk, hogy ne legyünk többé a kereszténység Lázárjai, hanem legyünk mi is kinyilt tavaszi virágok,

akik a magasságok illatos levegőjét, Istennek csodás világát szivjuk be megujhodott életünkbe. Dávid Ferencet, nekünk mai nemzedéknek kell felfedeznünk. Az igazi Dávid Ferencet, akivel együtt kell vallanunk az unitárizmus alaptételét: a hit Isten ajándéka. Dávid nem saját lelkét járta körül, mint a mai ember teszi, kutatva, hogy van-e, vagy nincs képessége Istent megtalálni, hanem Isten szavát hallotta saját lelkében megzendülni. Nem alulról indult el felfelé, mint ahogy ma teljesen hibásan az emberhivő gondolkodás teszi, hanem megérezte, hogy fölülről ragadta meg valaki és az fogjul ejtette, az hitet adott neki, attól nem szabadulhatott többé, s ha a dévai börtönbe vitte, ám tehette, mert ő fogoly volt egész életében: Istennek foglya, aki azt csinált vele, amit e felsőbb hatalom jónak látott. Oh ha a mi megujhodott unitárizmusunk ilyen fogoly tudna lenni, Istennek ilyen rabja, akkor nem irnák többé rólunk neves egyházi irók azt, hogy ha Dávid Ferenc ma élne, kiközösitene egyházából bennünket, késői unitáriusokat. Az eféle kiszólásoknak csak ugy vethetünk véget, ha egyszer talpra állunk s Istenbe fogódzunk; mert akkor olyan erőnk lesz, hogy a kiszólások eltünnek e föld szinéről, mint ahogy eltünik a nap felkeltekor a sötét éjszaka.

Amikor rámutattam arra, hogy az uj unitárizmns tekintélyen alapul: az Isten tekintélyén, bár hangsulyoztam, hogy e tekintély végső megnyilatkozási helye a lélek belső sugallata, ugy érzem, hogy mégis maradt vissza valami zavaró, valami egészen meg nem értett benyomás hallgatóim lelkében s ez az, hogy ugyan milyen viszonyban lehetek én a bibliával s *milyen viszonyban fog állani ez az uj unitárizmus a vallásos életnek másik óriási, sok ideig egyetlen tekintélyével: a szentirással.* Most még ezt a viszonyt akarom néhány szóval megvilágitani, hogy tiszta képet rajzoljak meg az „én unitárizmusomról“, jobban mondva egy föltörekvő uj és mégis örök unitárizmusról.

Amint már az imént rámutattam: a vallásnak s igy az unitárius vallásnak is végső alapja a lélek mélyén megszólaló szózatban, a belső hangban (vox interna) van. Vagyis az unitárius embernek (mint aki ezt a fontos igazságot felismerte) nem lehet azt mondani, hogy ezt vagy azt el kell hinni, mert itt meg itt megirta ez meg ez a nevezetes ember, legyen az szentiró, egyházatya vagy éppen pápa. Ezeket a külső tekintélyeket az unitárius hivő mind emberinek tartja mindaddig, mig a belső hang rá nem üti az isteni

tekintély pecsétjét. Akármilyen különösen hangzik is; csak egyetlen igazi isteni tekintély van: a lelkiismeret. És ez a felfogás nem afféle ujkori humanizmus, emberhivés, hanem a legmélyebb metafizika, a legteljesebb Istenhivés. Ugyanis a lelkiismeret hangjában nem az „én" szólal meg, ezt hinni durva félreértés volna, amelyet az ujkori filozófia követett el; a lelkiismeretben, a „más" szólal meg, a fölöttünk lévő hatalom, a meg nem érthető, csak az alázatosan meghallgatható tekintély: az Isten. Az unitárius ember mindent a lelkiismerettel mér, de nem az énnel, mert tudja, hogy a lelkiismeretben, ha csak csökevényesen, vagy gyengén is, de mindig egy én feletti nagy és titokzatos erő beszél. A lelkiismeretet az ujkori gondolkodás azonositotta az „Én"-nel s ez az azonositás volt az ujkori filozófia legvisszataszitóbb és a legtermészetellenesebb cselekedete. Ideje volna, hogy leszámoljunk vele.

De ha ugy áll a dolog, hogy az unitárius ember csak a belső szózatot akarja követni, akkor mi szükség van mégis a Bibliára, amelyet külső tekintélynek érzünk. Valóban, ha valaki azt tanácsolná nekem, hogy ugy használjam a szentiratokat, mint tekintélyt, mint forrását az igazságnak, mint abszolut isteni igét, azt felelném neki: akkor inkább sohase olvasok el egy sort se belőle. Számoljunk le teljesen azzal a gondolattal, hogy a Bibliát, mint a lelkiismeret *fölött* álló abszolut tekintélyt iktassuk be vallásos életünkbe. A Bibliát nem tehetjük Isten fölé, mert Isten áll mindenek felett.

Azonban, ha olvasni kezdjük szent könyvünket s különösen az evangéliumokat s a zsoltárokat, egyszerre csak azon kapjuk rajta magunkat, hogy mind nagyobb és nagyobb érdeklődés köt hozzájuk s végül többé letenni nem tudjuk. Mi az oka ennek? Mi más, ha nem az, hogy a Biblia szintén a különböző lelkiismeretekben felhangzott isteni belső hangnak irásba foglalása, megörökitése azoknak a nagyszerü pillanatoknak, amelyekben Isten az emberbe lépett, az isteni szellem az emberi lélekkel közlekedett. *S amikor látom, hogy nálam sokkal gazdagabb lelkek, sokkal finomabb lélek-müszerek fogták fel a felülről jövő üzeneteket, akkor boldogan kiáltok fel: nem hagyom el a Bibliát,* hiszen ennél szebb, ennél nagyszerübb könyv e világon nincsen. Ha az én lelkemben eddig kinyilott egy-két tavaszi virágszál, most a Biblia világának szentlélek esője alatt sarjadásnak indult egy egész hegyoldal, rajta a leggyönyörüségesebb lélekvirágokkal. A lelkiismeret hangja lehet sokszor szegényes

az én gyarlóságom következtében, de más lelkeknek hatása alatt drága kincsekkel gazdagszom s ezt mind a bibliai lelkeknek: prófétáknak és főleg Jézusnak köszönhetem.

Ha tehát elégedetlenek vagyunk vallásos életünk, hitünk, érzésvilágunk mai szegénységével, nincs más ut, nincs más módszer a felfrissülésre, a gazdagodásra, mint megragadni ismét a Bibliát. A katholikusok a mise szépségeiben keresik azt az utat, amely a lelkeket érzésben közelebb viheti Istenhez. Meghatóak azok a külsőségek, amelyekkel katholikus testvéreink élnek, de sokan vagyunk, akiket ez hidegen hagy. De mi is áhitozunk azokra az érzésbeli mélységekre, amely nélkül vallásos élet nincsen. Hol találhatjuk meg ezeket? egyedül a Bibliában. A prédikációnk lehet erkölcshirdetés, az imánk lehet lendület nélkül, de a Biblia nem erkölcsi elvek gyüjteménye s a szent iró nem tud ugy irni, hogy magával ne ragadjon. A Bibliát nem azért keressük, hogy a polgári erkölcstant erősitgessük vele, ez teljes félreértése a szentkönyvnek, hanem azért, mert ez a legtitokzatosabb sejtelmek hordozója s még az ethikainak látszó hegyi beszéd is a legmélyebb metafizikával van telitve. Ha a Bibliát olvasom, egy más világba érkezem, amely nem ez a földi világ s amelybe elutazni a legnagyobb boldogság itt ebben a szegény földi életben. Amint a katholikust a mise a mennyei titok világába emeli, ugy visz, ugy röpit engemet a Biblia egy miszteriumos magasságba, melynek központja egy nagy Sziv, amely a Szeretettől dobog. S ez a Szeretet világot betöltő és mégis megfoghatatlan örök nagy Titok, amely előtt leborulok és sirva sirok, remegve remegek s mégis boldogan, ujjongva örvendek.

Az uj unitárizmusnak ki kell nyujtani a kezét ismét a Biblia után. Nem azért, hogy dogmát keressen benne, hanem azért, hogy ezt a vallásos érzésvilágot a magáévá tegye. Nincs más utunk, mint bibliakörök szervezésével ezt a metafizikai szükségletet (amely nélkül nincsen vallás) kielégiteni, sőt felkelteni. Ez az uj unitárius gondolkodásnak elengedhetetlen, alapvető feltétele.

Most, amikor az itt felsorakoztatott nehány gondolatnak immár a végére jutottam, azt mondhatná valaki, hogy bármennyire is tiltakozom ellene, ez mégis csak az én unitárizmusom s nem a másé, nem a másik éné s nem az unitárius közösségé. Lehet, hogy igy van, lehet, hogy széthulló szavak ezek mind. Szavazni nem lehet, az igazság szavazattal el nem dönthető. S különben is Dávid köve-

tője szeretnék lenni, aki belátta, hogy a hit Isten ajándéka, s Isten mindenkinek olyan hitet ad, amilyet akar.

Annyi bizonyos, hogyha vannak szivek, amelyekben titkos, csendes órán Isten hasonlóképen beszélt, mint az enyémben, azok azt fogják mondani nékem: ez nem a te unitárizmusod, hanem a mi unitárizmusunk. Azt azonban aligha érjük meg e földi életben, hogy mindnyájan egyhanguan kiáltsuk: ez a teljes és tökéletes igazság! De érte küzdeni, érte áldozatot hozni mindnyájunknak hősies kötelessége. S azután várjuk, azt a napot, azt a boldog órát, amelyben igy kiálthatunk boldog örömben: Látlak Uram, látom a teljes igazságot szinről-szinre! Amit meg nem adhattál a földön, megadtad az örök életben! Légy áldott érte mindörökre!

Dr. Iván László.

Vizkeresztre.

(Janus Pannonius költeménye.)

Szeplőtlen szűztől született kis gyermek
Jászolban fekszik. Szamarak s más [barmok
Ráismernek benne az Úrra. Fönt meg
Csillog a csillag.

Jámbor pásztor-nép oda hagyva nyáját
Betlen várossába siet, hogy lássa
A világnak most született királyát...
Csillog a csillag.

S Napkelet három fejedelmét hozza.
Hérodes váltig könyörög, hogy vissza-
Térvén, mondják meg neki, hol van [Krisztus:
Ő is imádja.

Bölcsek jönnek végre s a Gyermek [láttán
Turbánjuk rögtön leteszik s hódolva
Esnek, hullnak térdre előtte. Omlik,
Hull az ajándék.

Röpköd édesanyja felé a Gyermek,
Boldog könny csillan szemiben föl [édes-
Anyjának. József szedi számba, mit kap
S gondosan megőrzi.

Más úton térnek haza titkon éjjel
Napkelet három fejedelme s otthon
Boldogan dícsérik az új világnak
Nagy fejedelmét.

Reszket Hérodes, csecsemőktől reszket,
Vérfürdőt rendez. Menekül anyjával
Egyiptom földjére a Gyermek. [Vértől
Ázik a föld is.

Fentről angyalkar szava zendül [messze,
Együtt áldják ők az Atyát Fiával
S a Szentlélekkel, kik az Istenségben
Hárman is eggyek.

Fordította: *Pálffi Márton.*

Jézus álma: élet-lehetőség.

(Meditáció.)

Én hiszek az istenországában. Hitem minden erejével kapaszkodom bele abba a világképbe, melyet Jézus az élet lehetőségeiről álmodott. Ha e hitem összeomlana — azt hiszem — minden további nélkül, letenném a palástot. E hit ad célt az életemnek. Azt hiszem akiből ez a hit hiányzik, annak élete önző kenyérharccá, rideg létért való küzdelemmé alacsonyodik. Az emberi élet ennél több! Sokkal több!

Hogy ma kenyérharctér a világ s a népek, osztályok és családok kiméletlen létért-való küzdelemben lihegnek, hogy a felszinen minden az én hitemnek ellentmondani látszik... az nem ejt kétségbe.

Nem a harcot nézem, hanem az embert! A vesékig vetkőztetem s látom, hogy a tulfütött nemzeti öntudat páncélja alatt, a társadalmi osztályharc egyenruhája alatt, a felekezetieskedés hiu köntöse alatt, ott él — ha megnyomoritva, ha guzsba kötve is — de ott él az ember. A jónak született, jóra született, jóra vágyó ember!

A világháboru poklában milliók vadultak állattá s avatódtak hősökké ismeretlen és ártatlan felebarátok meggyilkolása árán. Otthon szelid, csendes, munkásemberek voltak. A mai „világ“ önzésre neveli, kenyérharcra kényszeriti, bosszura bujtatja: a maga képére formálja az embert. E „világban“ az ember nincsen otthon.

Az Istenországa: az emberi jóság felszabaditása, a jónak született ember jóvá kifejlődésének lehetősége. Keressétek *először* az istenországát! Adjatok lehetőséget az embernek, a millióknak, hogy jók lehessenek és megvetettétek alapját az istenországának.

Istenországába vetett hitemmel nem az egeket ostromolom, hanem az eredendő emberi jóságot idézem. Nem fölülről, vagy ki-

vülről várom, hogy áldott kezek rózsaszinü fátyolt boritsanak a világra, mely eltakarja az élet ellentéteit, megszépitse a világ rutságát, belülről, az emberből, várom a felszabadult jóság kiömlését, mely utat nyit arra, hogy a sóvárgó milliók szabadon élvezhessék e csodálatos, e gazdag élet minden gyümölcsét.

Ilyen világ lehetőségében, hiszek és hiszem, hogy a világ kezdetétől fogva efelé az állapot felé halad. Hiszek a régi görög bölcs bizonyosságával, ki arccal lefelé forditva helyeztette el magát sirjában, mert — ugy mond — a világ most fel van fordulva, de majd egyszer vissza kell fordulnia s milyen jó lesz akkor örök időkig rendesen feküdni a sirban.

Hitemnek egyik horgonyát a mai ember nagy nyugtalanságába vetem. Mintha nem volnánk otthon ebben a világban. Mintha csak rossz, nyugtalan álom volna az élet. Várunk valamit: felébredést, viradatot, indulást haza. Ott vibrál ez a nyugtalanság a szavakban, a kapkodó mozdulatokban, a szomjas tekintetekben. A Szent Ágoston nyugtalansága ez: „nyugtalan az én lelkem Istenem mindaddig, mig meg nem nyugszik tebenned". A rab zsidók nyugtalansága amaz utolsó egyiptomi éjszakán, mikor feltett kalappal, hátukon a kovásztalan kenyérnek tésztájával várták a szabadulás óráját.

Érthető és magyarázható nyugtalanság ez.

A Vezuv kitörésekor messzire elhajitott kőtömbök — egykoru följegyzések szerint — még hónapok multával is izzásban voltak s lehülésük csak lassan következett be. Mi volt a Vezuv kitörése ahoz a borzalmas négy évhez képest, amely az emberi lelket alapjaiban renditette meg? Az a mérhetetlen kin, vér, megaláztatás és szégyen, amelyet annyi millió ember-szem látott, ember-sziv elszenvedett, megsiratott és meggyászolt, csoda-e ha az emberi lelket egyensulyából kimozditotta? Hisz az emberi lélek, a sziv nincs kőből. S éppen azért mert nincs kőből, lehetetlen, hogy a szenvedélyeknek izzását sokáig birja, a nyugtalanságot sokáig állja. A lehülésnek, a megnyugvásnak be kell következnie. Be kell következnie a mindenség örök és általános törvényszerüségével, amely az ellentéteket kiegyenliti és mindenütt mindent egyensulyba igyekszik hozni.

Az Isten kész: ott áll az Istenországa kapujában és vár. A terv lefektetve, az utmutató kiadva már kétezer éve. Teljesen tőlünk függ, hogy mikor lépünk be. Tölünk emberektől. Mert ez a nyugtalanság, ez a „rossz világ" nem rajtunk kivül álló örök munkájá-

nak eredménye, mint pl. a jeget zuhogtató égiháboru. A nyugalom, a béke sem az emberen kivül álló esetlegesség, mint pl. a tavasz csendes virágbaborulása. A nyugtalanságot, a szenvedélyek viharzását, a háborut az ember idézi fel; a megnyugvás, a béke lehetőségeit is neki kell megtalálnia.

Isten megadja a lehetőségeket, csak meg kell azokat keresnünk. Kezeinkbe adja az eszközöket, csak okosan kell azokat használnunk.

A világon annyi a müvelhető föld s olyan fejlettek a müvelési módszerek, hogy könnyen és bőven volna termelhető kenyér mind az 1700 millió éhes emberi szájnak. Miért éheznek hát milliók?

Annyi gyapottat és gyapjut termelünk s olyan fejlett gyáripar áll annak feldolgozására, hogy a föld minden lakója jó meleg ruhába öltözhetnék a tél hidege ellen. Miért dideregnek rongyokban milliók?

Az orvosi tudomány fegyverei olyan biztosak, hogy könnyüszerrel volna megvédhető az emberiség az egészség millió apró ellenségétől. Miért szedik azok mégis ezerszámra nyomortanyák s eldugott falvak lakói közül áldozataikat?

A történelem utját a tudás géniuszainak örökké égő fáklyái világitják be s ma is annyi megváltó gondolat, meleg érzés ömlik papirra, versbe, kőbe, vászonra, hogy be kellene ragyognia a világ legelrejtettebb zugait is. Miért tengődnek a tudatlanság és müveletlenség sötétségében ma is milliók?

A technika legyőzte az időt és a távolságot. A japáni földrengésről, vagy a mexikói felkelésről percek alatt értesülsz. Maholnap látni fogod, ha akarod, rég Amerikába szakadt kedvesed arcát, melyet titokzatos éterrezgések hoznak közel tehozzád. Miért van az, hogy a közvetlen szomszédod baját hónapok mulva s csak mástól tudod meg s könnyét — talán annak kinek szive itt dobog a tiedtől pár araszra — meg sem látod?

Miért?

Miért juttatta Isten az ember kezébe a világ meghóditásának eszközeit: a gőzt, a gázt, a villanyt és a többit? Miért robognak a vonatok és szelik a hullámokat a hajók? Azért, hogy katonát és ágyut, halált és bénaságot szállitsanak? Nem! Hanem azért, hogy kenyeret és könyvet, dél ragyogó napfényét, kelet gyöngyét, nyugat szellemi kenyerét szállitsák a szükölködőknek!

Miért épülnek mozgalmas ipartelepek, a titokzatos laboratoriumok? Azért, hogy gyilkos fegyvereket s még gyilkosabb gázokat állitsanak elő ártatlan életek tömeggyilkolására? Nem! Hanem azért, hogy munkaeszközt és ruhát, védő szérumot és gyógyitó balzsamot készitsenek egészséges, illetve beteg emberek számára!

Miért a munkát könnyebbé, kényelmesebbé és eredményesebbé tevő eszközök légiója? Azért, hogy fokról-fokra essünk vissza a faeke, a gyalogposta korába? Nem! Hanem azért, hogy könnyebb és emberibb munkával, rövidebb idő alatt teremtsük kenyerünket, épitsük házunkat; hogy a földhöz kötött, géphez, mühelyhez, hivatalhoz láncolt robotból fölszabaditsuk lelkünket; hogy jusson minél több időnk és erőnk az élet szépségeinek élvezésére; hogy járjuk a „Sion hegyeit"; hogy legyünk mindig mámorosak a szép tájak és szép gondolatok, a szép színek és szép szimfóniák borától!

Miért lángolt évezredeken keresztül az emberi hit, teremtett az akarat, épitett a tudás, gyüjtött a szorgalom; miért törődött az emberi test, izzadt az agy és szépitett a költői lélek? Azért, hogy mi most éhezzünk, fázzunk, robotoljunk, rabságban éljünk, sötétben botorkáljunk s irtózzunk az élet sötét arcától? Miért hordottak porszemet-porszemre sirbaszállt nemzedékek? Azért, hogy az általuk összehordott hegynek lejtőjén mi most visszafelé guruljunk? Nem! Hanem azért, hogy a csucsról, mint egy ugródeszkáról, lendüljünk fönnebb, napsugarasabb, emberibb élet-lehetőségek felé. Oda, ahol az emberi jóság, mint a cement a kavicsot, erős fundamentummá foglalja össze évezredek emberi küzdelmének, munkájának eredményporszemeit. Az istenországa fundementumává.

Birhatja-e az emberi lélek sokáig az örökös nyugtalanságnak, rettegésnek próbáját? Élhetünk-e igy józan ésszel, érző szivvel ezen a világon, ebben a hazában, vagy csak egy községben is? Emberek, kik ugy egymásra vagyunk utalva, mint a test apró részei, vagy a gép kicsi alkatelemei? Elbirhatjuk-e örökös riadalom, vagy egyenesen beleőrülés nélkül, azt a tudatot, hogy az embernek olyan roppant hatalom és tudás van a birtokában, hogy pár óra alatt romokba tudja ontani azt, amit századok épitettek s halomra tudja ölni emberek ezreit? Elbirhatnók-e a tudatot, ha nem biznánk az emberben, az ember eredeti jóságában?

Az emberben végül is fel kell szabadulnia a jóságnak; meg kell találnia azt az egyetlen utat, amely a nyugtalanságból ki, a béke állapotához vezet.

A vándor darvak éke győzelmes erővel hasitja bele hosszu utját az őszi légbe; legyőzve vihart, távolságot bizton halad dél felé. Csak az ember volna olyan érzéketlen, hogy vándor utján ne találja meg azt a formát, amely a viharon keresztül, az élet napsugaras tájai felé vezet? Csak az ember volna olyan balga, hogy északra tartson, mikor délre vágyik? Nem hiszem, hogy az ember öngyilkos akarna lenni!

Most végzetes tévedésnek vagyunk áldozatai. Ugy jártunk, mint aki sorsjegyet vett és megnyerte a milliós főnyereményt. Nem is álmodta, nem is csinált tervet a felhasználására. A millió kikezdte, aláásta, összeontotta az életét.

Az ember kezében ma roppant gazdagság, tudás, erő és hatalom van. És nem tudja mire használja. Nem hallgatta meg az álmot, nem fogadta el a tervet. S most e veszedelmes kinccsel kezében ott áll... ott áll... az istenországa kapujában. Nagy nyugtalanságban és nagy sóvárgással, mint amaz adventi időkben...

De eltelnek az adventi napok, fölszabadul és kiárad belőlünk a velünk született jóság, elosztja a kenyeret, a munkát, a kényelmet, szétmállasztja a válaszfalakat, testvéri közelségbe hozza az embert az emberrel s megnyitja az élet lehetőségeit mindenki számára egyformán. És akkor majd csodálkozva fogjuk látni, hogy az istenországa milyen közel volt. Egy lépés és már benn is vagyunk. Belépünk és áldott nyugalom száll reánk, melynek légkörében áldás lesz a munka, buzgó az imádság, édes a kenyér és üditő az álom.

Ne mondjátok, hogy csak álom! Én tudom, hogy lehetőség, valóság, élet!

Hallgassátok csak meg életem legelhatározóbb élményét. Egy előttem örökké élő kép, melybe vetem hitemnek második horgonyát.

Ezelőtt 8 évvel egy kb. 100 tagból álló dalárdát hallottam énekelni. Furcsa együttes volt. Tagjai 11 nemzet fiai közül kerültek ki. Voltak köztük feketék, fehérek és sárgabőrüek; apró japánok és hatalmas szál angolok; temperamentumos olaszok és szelid svédek; kemény németek és könnyed franciák; szomoru oroszok és büszke magyarok és mások. A dalt, amit énekeltek, nem értettem. Csak néztem és hallgattam őket, megbüvöltem és éreztem, hogy arcomon könnyek peregnek alá... egyenesen lelkemből fakadt könnyek... Láttam a karmesterre tapadó szemeket; a karmesterre, aki vezé-

nyelte a dal taktusát s intésével, hol a piánó mélységébe, hol a fortissimo magasságába ragadta a dal hullámát. Felujjongott bennem valami nagy hit, valóra vált valami régi álom, elöntött valami mérhetetlen, tiszta öröm s rebegő ajkakkal csak ezt a szót suttogtam: lehet!... Lehet béke, egyetértés, egy célra törekvés legkülönbözőbb emberek között. Csak akarnunk kell, csak engednünk kell, hogy a bennünk levő jóság kiömöljék. Mind egy-egy tagja, egy-egy szólama vagyunk a nagy dalkarnak, a nagy Életnek. Csak függesszük szemeinket mind a karmesterre s engedjük, hogy ő vezesse a dal hullámát. Ő, aki megálmodta, amit mi sóvárgunk, amire nyugtalanul várunk: az emberi jóságból születő istenországát. Názáreti Jézus ő, kinek hitével mondom: ámen.

Lőrinczi László.

Janus Pannonius verseiből.

Vitéz János érsekre.

Mit tusakodsz, fáradsz éjjel-nappal szakadatlan?
Mért ez a rettenetes végesosincs rohanás?
Prometheus madarát kebeledre minek szabadítod,
Vállaidon mért kell hordanod Atlas egét?
Ölni magad mi öröm pihenésnélküli futásban,
Megvénülni a sok baj közepett kicsi baj?
Nincs mit a fáradalom le ne törne, minek tusakodni?!
Elfogy az életerő, lankad az in, nem acél.
Achilles gyors lába pihent, Ithakába Ulysses
Megtért, megnyugszik még maga Juppiter is.
Légy magadé is már kissé. Másért magadat féltsd!
Élni akarsz másért? Jó, de hogy élsz, ha nem élsz?

Forditotta: *Pálffi Márton.*

Laurushoz.

Minek remegsz, hogy meg kell halni?!
Vagy Epikur, vagy Platon, vajmi
Mindegy, mit mond, ha meg kell halni.

Forditotta: *Pálffi Márton.*

Tükördarabok a székelykereszturi unitárius egyházközség multjából.

Kerek 366 évvel ezelőtt nagy és virágzó egyházközség volt Sz.-kereszturon az unitárius vallás hajnalhasadása idején, az 1568-ik évben. Biztos tudásunk van arról, hogy Bethfalva, Fiatfalva és Rugonfalva is ide tartoztak és Kereszturon ez időben és még kétszáz éven keresztül, vagyis 1767-ig két helyen volt állandó templomozás. Abból a jelből, hogy a mai időben körülbelül 6-7 száz éves dicső multtal biró róm. katholikus templom unitárius kézre került, teljes bizonysággal lehet hinni, sőt tudni is, hogy az egész község népe nagy általánosságban unitárius vallásu volt. Ez időben Marosi Synnig János volt nagytekintélyü lelkipásztora, amit onnan tudunk, hogy az 1568-ik évben Gyulafehérváron tartott nagy vallási vitában Marosi Synnig János volt a víta egyik jegyzője.

Az egyházközség életéről, müködéséről, papjairól, tanitóiró több mint 70 évig mondhatni semmi adat nincs ez idő szerint tudva. Belső embereiről az egész 17-ik évszázadból nincs tudomásunk egyet kivéve. De Székelykeresztur mindazonáltal a 17-ik évszázad elején, az 1606-iki Kolozsváron tartott nevezetes zsinaton már számottevő hely lett. Ugyanis e zsinaton hozatott az a kiváló fontossággal biró határozat, hogy egyik évben Kolozsváron, másik évben Székelykereszturon tartassék zsinat. E határozat ugyanis mintegy elismerte Keresztur központi fekvését, jelentőségét, hogy az unitáriusság zöme a Székelyföldön van s méltányos, hogy e könnyebben megközelithető hely bevonassék az egyházi élet tevékenységébe. De emellett nem szabad feledni, hogy ez időben még Szilágyban, Szolnok-Dobokában, Kolozsban, Torda-Aranyosban és Alsófehérben 140—160 virágzó egyházközségünk biztosan volt.

E határozat folytán 1608-ban már lehetett zsinat, mert a meghivás megtörtént. 1616 nov. havában, 1652-ben, 1670-ben és 1700

jun. hóban volt zsinat. Aztán 1879., 1899. és 1934.[1] augusztus havában volt zsinatunk Székelykereszturon. Lehetett több zsinat is, de e nyolcról tudásunk van. A 17-ik évszáz közepe tájáról 1641 és 1642 évekről két történelmi biztos adatunk van. Az egyik az, hogy Major Mihály 1641-ben egy urasztali poharat ajándékozott, mely ma is meg van. (1641-ből tényleg van Major Mihály adományából egy fedeles ón kanna, mely Fiatfalván volt használatban sokáig, de az 1802 évi kereszturi nagy égés után visszakerült Kereszturra.) A másik emlékezetes esemény gyász és fájdalom.

Az 1615 évi törvénv alapján 1642 év nyarán egy négy tagból álló bizottság jelent meg Székelykereszturon s miután a kereszturi református atyafiaknak nem volt harangjuk, az unitáriusok egyik harangja nekik itéltetett, még pedig olyan formában, hogy miután egyik harang kisebb volt a másiknál, levétettek és megmérettek a harangok és a kisebbet ujra öntették egyenlővé pótlással az unitárius atyafiak saját költségükön és igy kellett megosztozniok egyenlően a harangokban. A harangöntési dijjal (152 magyar forinttal) még adósok is maradtak az unitárius atyafiak, amit később keresdi Bethlen Ferenc unitárius főur, fejedelmi udvarmester kölcsönképpen magára vállalt.

Ugyanezen bizottság az unitárius egyház birtokából aztán testvéries osztozkodást is csinált olyformán, hogy az összes ingatlanoknak felét a ref. egyháznak adta. A megmaradt másik felét aztán 1767 aug. 19-én a róm. kath. egyház javára lefoglalta és átadta Macskási Boldizsár tábornok. Innen van az, hogy a tagositás megtörténtéig Székelykereszturon a róm. kath. és ref. egyház birtoka tőszomszédságban volt.

Isten különös gondviselésének köszönhetjük egyfelől és a székely magyar szivós ellenálló és kitartó erejének másfelől, hogy ezzel a rettenetes csapással nem szünt meg végleg az unitárius egyház Székelykereszturon.

A templomától, iskolájától, belső emberi épületeitől, belsőségeitől és összes javaitól megfosztott unitárius hivek földre sujtottan, égre szegzett szemekkel tehetetlenül állottak a katonai és polgári hatalommal szemben. Tiltakozás, kérelmezés nem segitett rajtuk egy szemernyit se.

Az erőslelküek, az Istenben bizók nem csüggedtek, rendület-

[1] Csak az előkészületei voltak meg, de betiltották. Szerk.

lenül megállottak a nagy Dávid Ferenc Isten egysége hitében. A gyengék más hitre tértek, kiknek fiai, utódai egy néhány évtized mulva visszakivántak volna térni egyházunkba, teher alól is menekülni akarván, de az unitárius nagylelküség és mindeneket mérlegelő és méltányoló elbánási módszer nem fogadta el ajánlatukat.

Apostoli szelid lelkülettel és prófétai bizakodással biró 195 lélekre apadt koldusszegény unitárius IV.-ik Béla király hősi példája nyomán hozzáfogott az ujjáteremtéshez. A birtokosság által a Gagy pataka torkolata táján adományozott téglavető helyen lelkipásztorának és tanitójának egy két szobás hajlékot épitett és egy csürt. A papilakszobában tartották télen az isten-tiszteleteket és nyáron a csürben.

A vak türelmetlenség és emberi gonosz indulat ezt se nézhette tétlen. Mária Terézia nagy királynő idejében a protestánsok nem épithettek templomot különleges engedély nélkül. A nagy áldozattal készitett közös belsőemberi lakást és csürt, mivel abban imádkozni is mertek, templomnak minősitették és földig lerombolta a fékeveszett vad szenvedély 1768. dec. 1-i rendelet alapján.

Elképzelhetetlen nyomorban és kiapadhatatlannak látszó szenvedésben tengődött a maroknyi unitáriusság ez időben Székelykereszturon. Igy találta őket a kalaposnak csufolt király II. József császár jobb korral biztató uralma, mely időben egész Magyarországon szabadabban kezdettek mozogni, lélegzelni az összes protestánsok.

A székelykereszturi maroknyi unitáriusság e szabadelvü uralkodó uralma kezdetén mindjárt templomépitéshez fogott, amiről a templom belsejében köröskörül ilyen felirás tanuskodik már-már elmosódó betükkel: „Elvétetvén a sz. kereszturi unitária eklésiától a régi nagy templom 1767 esztendőb. Ez ujj templom Isten segitvén Szent neve ditsérete s imádása végett a felséges Tsászári Királyi Kegyelmes engedelemmel T: az 1782-ben kezdett épülni kőfalai Tserepes szarvazattja végződett 1783-ban Patakfalvi János curátorságáb. Vakoltatott meg 1789-ben Patakfalvi Mihály és K. Fazakas István curátorságokb. Tornya pedig félben maradván a szük idő terhes voltáért. Menyezeti készült 1792-dik esztendőb. Kováts Mihály curátorságában Sz. Ersebeti .... Asztalos által.

A nevezet unitaria eklésia és Tkt Tts. Patronus Urai Isten tisztelete Sz. Háza épitéséhez Gerjedező indulatjokból költségek s fáratságokból és több Istenfélő hivek segitségek által de nevezete-

sen Tekintetes Felső Dobófalvi Maróti István úr kegyes életében Sion pusztaságit fáradhatatlanuf ékesitő Jerusálem romladozott kőfalait épitgető kezeinek segitségéből Sol. CXII. Vs. 6. Örök emlékezetben leszen az igaz."

E felirat elég beszédesen kifejezi a szegénységet is, a jóakaratot is. A torony 59 év mulva 1841-ben lett egészen készen. A nagy beteg id. Péterfi Sándor lakása ablakához vitette magát s látva a megkészült tornyot, melynek költsége előteremtésében oly sokat fáradozott, papi áldását elsóhajtván, hálás érzelmekkel ajánlá lelkét Istennek.

Három évvel később fia és utódja ifj. Péterfi Sándor a szintén adományokból készült diszes orgonát szenteli fel. Egy nehány évvel később, kéregetésből és adományokból iskolát és tanitói lakást készitenek vétel utján szerzett szép telken. A tanitói jövedelem megteremtéséhez a nagyhirü Homoródszentmártoni Biró nemzetség utolsó unitárius férfi tagja Biró József 4000 frt. alapitványt tett.

Mindezek korábban létesültek volna, de az 1802-ik évben történt nagy tüzvész a Csifó József gondnoknál összegyült pénzadományt megsemmisitette. Ekkor és itt az egyházi iratok is megsemmisültek sok egyéb értékkel; és 41, nagyobbára unitárius gazda is évi terményei és épületei elpusztulásában nagy kárt vallott.

Barabás Lajos pap-tanár idejében ujból tanitói lakás és iskola épül azon kornak megfelelőleg, Ütő Lajos lelkész idejében még külömb épült két tanteremmel emeletes alakban.

Barabás Lajos idejében a templom megnagyittatott, a torony bádogfedelet kapott. Urasztala szereztetett és sok kegyes asszony adományából urasztali és szószék teritők, abroszok szaporodtak, ami azóta is folyamatban van állandóan. Barabás lelkész érdeme, hogy az egyházközség ujból földbirtokhoz jutott, amennyiben nagyon szerencsés vétel utján 47 hold birtokot vett az egyházközség részére, a magtár és pénzkezelést kedvező mederbe vezette nagy küzdelmek árán. Ujabban harangszerzés is volt és a templom belső falán a világháboruban elesett és eltünt hősök emléke márványtáblán van megörökitve.

Van három urvacsorai pohár, két ónkanna és tányér. Egyik pohár 1902-ben szereztetett, a másikat 1789-ben Maróthi István ajándékozta, aki mint Rugonfalván lakó áldozatkész, buzgó nhitroko már fennebb emlitve vala a templomépitéssel kapcsolatban. A harmadik pohár régebbi.

1799 óta Székelykereszturon létesült egy algimnázium, mely fokozatosan teljesen kiépült, toldoztatott-foldoztatott, növekedett, mig ujabban egy teljesen minden tekintetben megfelelő intézetté fejlődött.

Van már Isten jóvoltából — majdnem egy század óta — temploma, tornya, harangja, orgonája, birtoka, iskolája, papi és kántori lakja a székelykereszturi unitárius egyháznak is ujból s van igazi krisztusi, mindent feledő és megbocsátó szeretet a hivek öszszességének szivében és legnagyobb készség és odaadó jóakarat a maga kebelében és minden felebaráttal szemben Isten országa munkálására, az Ur Jézus követésére és igy az egész emberiség boldogitásának elébbvitelére.

Ilyen élettel és nemes törekvéssel a nehéz jelen után bizvást remélheti a nyugodtabb és dicsőbb jövőt!

Sok kiváló gondnoka, pártolója volt a lefolyt 366 év alatt, aminek felsorolására sem tér, sem alkalom nincs.

Belső embereit az alábbiakban ismertetem igen röviden és hézagosan.

Lelkipásztorok:

1. Marosi Synnig János 1568-ban.
2. Korondi Miklós 1652-ben.
3. Csokfalvi Dániel 1723-ban. Ez évben a zsinati főtanács esperessé tette.
4. Almási András. Gagyból jött. 1741-ben.
5. Komjátszegi József 1755. Az egyházközség marasztalja, amit a főhatóság is helyben hagy. A pap fizetését sürgeti. 1758-ban Homoródszentpálra megy.
6. Solymosi Péter 1758-tól. Bágyoni mester volt. Keresztur Balázs Márton derzsi mestert szerette volna, de Balázsnak nem volt kedve.
7. Tana Ferencz 1773-tól. 1776-ban marasztják.
8. Raffaj Sámuel 1777—1799-ig. Marosszentkirályi papságból jött ide.
9. Bodor Sámuel 1799—1803.
10. Albert József 1803—1807. Kis-Solymosba ment.
11. Sipos Miklós 1807—1817. (N.-ajtai Kovács István, Mihálynak irja. Melyik igaz?)
12. Márkos Elek 1818—1821.

13. Máthé Mózes 1821—1824. Kedébe ment.
14. Id. Péterfi Sándor 1824—1841. Kedéből jött.
15. Ifj. Péterfi Sándor 1841—1849. Csókfalvára ment 1849. nov. 19-én.
16. Csiki Aron 1850—1853. 1854-ben politikai fogoly.
17. Ifj. Péterfi Sándor 1854—1859. Hévizre ment.
18. Pálfi Lajos 1859—1872. (Lemondott a papságról.)
19. Gombos Sámuel 1872—1875. Tanár lett.
20. Barabás Lajos 1875—1902. Csak tanár lett, eddig paptanár volt.
21. Lőrinczi István 1902—1924. Vallástanár lett.
22. Ütő Lajos 1924-től.

Jegyzetek: 1733-ban csere történik Bözöd és Keresztur között egy adat szerint, de nevek nincsenek közölve.
Raffaj Sámuel 1772-ig mester volt Kereszturon, innen ment M.-Szentkirályra papnak. — Bodor Sámuel egy tantermet készit a gimn. részére saját költségén. — 1745-ben a Sárdi egyházközség hivja Almási Jánost, Kereszturra a szentmihalyi pap ajánlkozik. Melyik keresztnév a valódi: András v. János? — Csókfalvi előtt Bölöni János volt a kör esperese.

Mesterek, később kántor-tanitók:

1. Dersi István 1737. Bözöd-Ujfaluból jött. 1738-ban Siménfalvára teszik.
2. Vári Pál 1748.
3. Raffaj Sámuel. 1772-ben Marosszentkirályra megy papnak.
4. Kénosi Zsigmond 1772. Szentgericéről jön. 1775-ben Oklándra megy.
5. Isza Pál 1775. Csekefalváról jön. 1794., 1795. és 1799-ben Csekefalvi lakós, mert ez években ott kereszteltet.
6. Katona Sándor 1863—1904.
7. Benedek Mihály 1904—1920,
8. Kendi István 1920—1930.
9. Fazakas Sándor 1930-tól.

Jegyzet: Hosszu időn keresztül diákok vezették az éneklést. 1844 év előtt nem is volt orgona.

A fentiekben halvány vonásokban a székelykereszturi unitárius egyházközség multjából apró tükördarabokat állitottam a Keresztény Magvető olvasói elé. Vajha szerves egésszé dolgozná valamely ahoz értő emberünk!

E részletek szolgáljanak biztatásul arra nézve, hogy a jó Isten az igazakat és a Benne bizókat soha se hagyja el. *Péter Sándor,*
nyug. lelkész.

Az egyház és az állam.

A régi és mindig modern probléma a civitas dei és civitas humana kérdése került az idei nyáron Fanő szigetén Dániában ülésező protestáns világmozgalmak érdeklődésének középpontjában. A *Life and Work* és a *World Alliance* mozgalmak közös ülése, melyen a római katholikus kereszténységet kivéve, az összes többi keresztények képviselve vannak, azzal a kérdéssel foglalkozik, melynek ma szomoru és mindnyájunkat egészen közelről érdeklő aktuálitása van. Nemcsak az egyházi élet benső kérdéseivel foglalkozó embert, hanem mindenkit, keresztényt és nemkeresztényt egyaránt érdekel az a harc, melyet a szovjetunió folytat a kereszténység ellen s az a küzdelem, mely a nemzeti szociálista német birodalom protestáns egyházai és a birodalmat irányitó párt között napjainkban is folyik. Az egyház és az állam problémája, ma igazán a mának a kérdése, talán ma még csak szomszédaink között, de holnap vagy holnapután már közöttünk is, saját vallásos életünkben égetően aktuális lehet. Az alábbiakban a kérdés jelen helyzetéről szeretnék néhány szót szólani.

A kereszténység Jézus születése után elindul a világba, lassan-lassan meghóditja a római birodalmat s a római pápaság világhatalma idején egyházállamot alkot. A római birodalom bukásával az egyre nagyobb hatalomra került frank és germán törzsek megtörik ezt a hatalmat, s saját birodalmukban államegyházzá teszik a kereszténységet. A reformáció uj képre formálja át az európai térképet. A demokrácia elindulása, a polgáriasodás az egyház életében is változásokat hoz létre. A felvilágosodást követő nagy ideálista korszakot leváltja a feltörekvő reálizmus korszaka, mely a XIX. század kezdődő nacionalista törekvésein keresztül elvezet bennünket a jelen korig. A nemzeti törekvések kiegyensulyozatlan volta vezetett el a világháboru kitöréséhez s annak befejezése sem hozta el a meg-

kivánt békességet. Az idők folyamán az egyház és az állam is változásokon ment keresztül. Az egyház célja ugyanaz maradt, csak eszközei és módszerei változtak meg. Az állami élet folytonos fejlődésen megy keresztül. Lassan-lassan eszköz és modus helyett öncéllá válik s totalitárius törekvései megvalósitása közben szemben találja magát a lelkek felett uralkodó másik hatalommal: az egyházzal. A feltörekvő állami élet gátat lát az egyházban, mely hatalmát és ténykedéseit korlátozza, mely megszabja hivei életét. Ideig óráig koncessziót kötve vele, békességben él mellette, de amikor elérkezettnek látja az időt reá, akkor szembe fordul vele s félre akarja tolni saját utjából.

A világháboru utáni modern életben először a szovjetunió területén csap össze az állam és az egyház. A világhatalmi álmokban ringatozó szovjet ellenséget lát az egyházban. Államélete első idejében megpróbálja eszközként céljai szolgálatába állitani, hiszen önállósitja az ortodox egyházat és müködési szabadságot biztosit a protestántizmus számára. Nem sokkal azután azonban rettenetes elkeseredett harcba fog az egyház ellen s azt felekezetre való tekintet nélkül üldözi, létalapjában akarja megsemmisiteni s naiv elképzelésében azt gondolja, hogy az egyházi élet megsemmisitésével, templomok bezárásával, a vallásos szertartások kigunyolása és nevetségessé tétele révén magát a végső alapot: Istent is meg tudja semmisiteni.

Az imperialista-kapitálista német birodalom a világháboru után teljesen összeomlott. Esztendők hosszu során keresztül a német nép állandó vergődés és vivódás között élte életét. Nehezen találta meg államélete kibontakozásának utját. Sok ösvényen indult el, mig végre a nemzeti szociálista államelgondolás új csapásán egészen rövid idő alatt ujra erőre és öntudatra ébredt. A harmadik birodalom új elgondolásokon épült fel és új embereket állitott a harcba. A fiatalokat, a holnap embereit. A feltámasztott ember-millió személyiségen keresztül nagy és hatalmas lett az állam: a birodalom. Egyéni életük célkitüzéseit alárendelik a németség nagy és hatalmas célkitüzéseinek. A ma szenvedéseit és lemondását elviselik egy jobb jövendő reménységében. A reménység pedig a nagy német birodalom. A régi s most is tagadott és titkolt, de ujra kisértő álom. A megujhodott életforma a társadalom különféle rétegei számára teremt életlehetőséget, szociális elgondolása szép és sikerrel kecseg-

tető, munkásságát pedig a német személyiséggé felduzzasztott egyé
nen keresztül akarja elérni s itt ezen a ponton találkozik az egy
házzal, mely a maga hiveit Jézus nyomdokában Isten szolgálatár
neveli. Az egyesített német protestáns egyház, külsőségeiben ner
más, mint az egyes tartományi egyházak önállóságának megsemmi
sitésével egy közös német protestáns egyház létrehivása, valójába
pedig nem egyéb, mint eszköz és téradás arra, hogy a német keresz
tények mozgalma az egyház falai és keretei között is, a nemze
szociálista állam eszméiért harcolhasson. Negyven millió német pro
testáns testvérünk harcának fejlődését napról-napra figyelhetjük. Két
ségtelen, hogy vannak érdemei a német keresztények mozgalmának
mint ahogyan elismeri hibáit a hitvallásokhoz hiven ragaszkodó
serege is. A harc az állam és az egyház között német földön i
áll. A harc eredményét megjósolni nem lehet. Azt majd a jövend
fogja megmutatni.

Mi a keresztény ember álláspontja az egyház és az állar
harcában? volt a tanői konferencia problémáinak teológiai kérdése
Hogyan egyeztesse össze a kettőt, vagy melyiknek biztositso
elsőbbséget a másik felett. A protestáns világ megadta a feleletet
amikor Isten alázatos szolgáiként lelke mély fájdalmának adott ki
fejezést, hogy Jézus szellemének igazi követőit német és orosz föl
dön bántalmazások érik, amikor keresztény embernek meggyőződé
séért keresztet kell hordoznia, járnia a Kálvária utját.

A harc további része állam és egyházpolitikai kérdés. Mély
séges fájdalommal szemléljük, hogy nem keresztény szellemben irá
nyitják egyesek két igen hatalmas és sokra hivatott európai nép
sorsát. Bizunk az örök jó diadalában, mely a szenvedések tüzébe
megtisztitott lélek számára meg fogja teremni az igazi lelkiszolgá
lat gyöngyeit. A harc a földön áll az egyház és az állam, az embe
és az ember között. Az iteletet amugy sem mi, s nem ezen a föl
dön, hanem a lélek birodalmában az örökkévaló egy Isten fogj
felettünk elmondani.

Ferencz József.

A szószék és a tömeggondolkozás.

Minden egyházi életnek alapja a gyülekezet, mely a papból és a hivekből áll. Ez a felosztás pillanatra, talán, nem látszik anynyira fontosnak, de ha jól elgondoljuk, az unitárizmus minden demokratikus felfogása mellett is kénytelenek vagyunk megállapitani, hogy a lelkész és a hivő, a papság és a tömeg, a szószék és a tömeggondolkozás között különbségek vannak. Sokat gondolkoztak már azon: hogyan lehetne a különbségeket eltüntetni s hogyan lehetne a vallásos és lelki kérdésekben olyan egységet teremteni, amely magán hordozza az egyház eszményeinek, meggyőződéseinek közös jellemvonásait? A figyelem mindinkább a papságra terelődött. És ez érthető, mert az egyháznak ő a szószólója; ő van a szószéken a tömeggel szemben. Lassanként mozgalom indult meg, amely a papság megfelelőbb kiképzésére irányult. Igy jutott mind nagyobb jelentőséghez az egyháztársadalomtudomány. A cura pastoralis (a lelkipásztori gondozás) uj irányai szintén igy születtek meg. Ezek a hivő léleknek mélyrehatóbb megvizsgálását akarják elvégeztetni a pappal.

Az alábbiakban arról lesz szó, hogy a pap mi módon ismerheti meg a tömeg gondolkozását, lelki szükségleteit és a leszürt eredmények alapján, hogyan lehet egyházának meggyőződéses szónoka?

Nagy általánosságban az emberek megelégszenek, ha olyan papjuk van, aki az egyházközség körül tevékeny munkát tud kifejteni, aki a gazdaság elrendezésében megállja a helyét. Mi azonban többet várunk a paptól! Neki lelkivezetőként kell szerepelnie a tömeg gondolkozásában! Ezért őt alapos birálat alá vesszük. A legelső dolog, melynél megállunk, a vasárnapi egyházi beszéd. Itt azonnal kifogást emelünk egyénieskedése ellen. Vigyáznia kell a papnak, hogy mennyire viszi a gyülekezet elé személyes meggyőződéseit, nehogy káros hatással legyenek annak értelmére és öntudatára. Nem lehet a pap erénye az, hogy tulságosan előre haladjon gondolkozás tekintetében gyülekezete elött; valamint az sem, hogy mögötte messze elmaradjon. Csupán hiveinek kivánságairól sem emlékezhetik meg anélkül, hogy rá ne mutasson szükségeikre.

Most már az a kérdés, hogyan ismerheti meg a pap gyülekezetének szükségeit és hogyan tudhatja meg azt, hogy milyen természetü témák iránt érdeklődnek hivei?

Három kipróbált módszer van.

Az első: „a dolgokról való kikérdezés“. A pap, röviden, rámutat a tárgyra; megvilágitja az eszméket és azután megkérdezi, vagy megkérdezteti néhány hivét, hogy mely dolgok iránt érdeklődnek s amely dolog legjobban megragadta figyelmüket, arról fog beszélni. E módszer nagyon közvetlen, hátránya csak az, hogy a nagy többség érdekei és érdeklődései háttérbe szorulnak egyesekéi mellett. Azután a kérdések csak magukban nem elégségesek, mert a nép meg akarja vitatni azokat.

Ezért sokan célravezetőbbnek tartották a második módszert „az egyházi beszédnek tömegmegtárgyalásá“-t, miután a pap elmondta azt. E felfogás szerint a prédikáció eszköz lesz egy bizonyos tömeghaladásban. E módszerrel a pap alkalmat adhat gyülekezetének arra, hogy tanuljon s megértse egyháza tantételeit. Gyakran az érthetetlenségek így érthetőkké válnak, az ellentétes felfogások kiegyenlitődnek s ha a viták önzetlenül folynak le, az elhallgatott célok és vágyak felszinre kerülnek. Azonban ennek a vitatkozó módszernek is vannak fogyatékosságai. 1. Azok, akik megvitatják az egyházi beszédet, szétrombolják e vallásos szolgálat esztétikai hatásait (t. i. „a beszéd a művészet tárgya“ !) 2. A pap védekező álláspontot foglal el a vitatkozásban, amelyre őt sokkal jobban kiképezték, mint a vele vitatkozókat. Ennek ellenére „tudománya háttérbe szorul az ők előitéletükkel szemben.“ 3. A vélemények közötti külömbségeket kiélesiti s ezzel a lelkeket szétválasztja egymástól.

A harmadik módszer, amit legalkalmasabbnak tartanak arra, hogy a papot egyházának igazi szószolójává avassa, a következő: gyüjtsön a lelkész, esténként, vagy bármely alkalmasabbnak vélt időben, maga körül kis számú csoportot — gyülekezetének hivei közül — hogy elbeszélgsesen velük arról a tárgyról, vagy tárgykörről, amelyet később ki fog fejteni egy egyházi beszédben. Ez a bizonyos számu csoport esetről-esetre változni fog, mert abban mindig újabb és újabb emberek jelentkeznek. A tapasztalat azt mutatja, hogy örömest jönnek el erre a megbeszélésre, mert mindenkinek van problémája, amit meg szeretne oldani. Ez a módszer képessé teszi a papot arra, hogy mindig aktuális kérdéseket vá-

lasztbasson prédikációi tárgyául, amelyek mindenkit érdekelnek. Ezzel elérjük azt, hogy nem lesznek többé üres templomok, mert az emberek érdeklődését előre felébresztettük a következő prédikáció iránt. Hiba ebben a módszerben is van. A lelkész, aki a fenti, estélyi megbeszéléseket tartja, csak nagyon nehezen tud belenyugodni abba, hogy valamit is feláldozzon e módszer sikeréért azokból, amiket ő annyi forrásból meritett.

Még hátra van, hogy szóljunk egy pár szót a mai, modern eljárásról, amely a szószéket a tömeggondolkozás kiindulópontjává akarja tenni. Ezt legtöbben ugy gondolják kivihetőnek, hogy a papoknak még akadémiai kiképeztetésök ideje alatt alkalmat kell adni egy közös világnézet kialakitására, hogy ennek alapján később meg tudják kapni a kapcsolatot a szószék és a padszékekben ülő nép között. És még van egy fontos dolog. Rá kell venni a fiatal papokat arra, hogy megismerjék, tanulmányozzák azt a közösséget (várost vagy falut), amelyben ők annak történetét, népies hagyományait, a jövedelem forrásait, társadalmi szokásait, érdekének társadalmi utait, népies irányzatait és valószinü jövőjét a szószékre fogják vinni. A lelkész eme munkájában nagy segitségére vannak a kutatás modern módjai. E kutatás alapján oda juthat, hogy egy éven belül többet fog tudni egyházközségéről, mint az a pap, aki öntudatosan sohasem törekedett saját városának, vagy falujának megismerésére.

E módszer kitünő eszköznek bizonyul arra, hogy a pap határozott utat jelöljön ki népének, amelyen biztos kézzel vezesse a szószékből. Prédikációiban elő fogja tárni hiveinek meggyőződéseit a közösségre vonakoztatva. Modern lelkésszé lesz, akit érdekelni fog a város (falu) élete és a nép érdeke. Le tud ereszkedni a néphez. Mindene lesz minden ember számára. Egyházközségét egy családdá fogja átalakitani és úgy fogja rendezni napi ügyét, mint szivének és lelkének ügyét.

Mély és szent papi hivatása mellett, fel fognak magasztosulni prédikációi is. Amikor beszél egyházának a szónoka lesz („az egyház beszélvén általa“). Kielégiti mindenkinek az érdeklődését, reményeit és álmait.

A szószék és tömeggondolkozás ezek szerint megtalálja az utat a kiegyenlitődés felé. Ahol találkoznak egymással, ott létrejön az egészséges egyházi élet, amelyben az egyház maga fog prédikálni.

(Angolból.) *Nagy Zoltán.*

A liverpooli vita folytatása.

Folyóiratunk tért szentelt annak az érdekes vitatkozásnak, amely abból indult volt ki, hogy meghivásra a liverpooli nagy anglikán kathedrálisban Redfern unitárius lelkész és L. P. Jacks nyugalomba vonult unitárius tanár prédikáltak. Egy anglikán fő ur: Hugh Cecil lord feljelentést tett a yorki érsekhez a liverpooli püspök ellen, hogy ezeket az eseteket elnézte. Az eddigi eseményeket ismertettük. Most az azutáni eseményeket ismertetjük. Az ügyben az érseki tanács (Convocation) döntött jelen év junius hó 7-én tartott gyülésén. A vádat Hanley Henson Dorham püspöke képviselte. A vádra Dr. David, Liverpool püspöke felelt, aki a Redfern meghivását nem helyeselte, mert Redfern rendes istentiszteletben végzett szolgálatot s igérte, hogy ez többet nem fog előfordulni, ellenben a Jacks meghivásáért teljes felelősséget vállalt, mert az ő szereplése rendkivüli istentisztelet idejében történt, és szenvedélyesen védte az álláspontját. A tanácsban 14 püspök közül 12 a vád értelmében szavazott. A tanács egészen magáévá tette a Cecil lord felfogását s kimondotta, hogy akik nem állanak a niceai hitvallás alapján, akik nem hiszik, hogy Jézus igaz és örökkévaló Isten, aki azért jött le az égből, hogy minket üdvösségre vezessen, akik nem a szentháromság nevében keresztelnek, azok nem keresztények, azokkal nem is lehet együtt müködni. Ebből a határozatból az következnék, hogy az anglikánok és unitáriusok között minden kapcsolat megszakad. De nem ugy történt. Junius hó 17-én a rendes istentisztelet ideje alatt Dr. T. A. E. Davey kanonok egy nyilatkozatot olvasott fel, mely szembe helyezkedett az érseki tanács határozatával s melyet megküldöttek Jacksnek is. E nyilatkozat a következő szavakkal végződik: „Bármi történjék is, bármily következmények legyenek is, mi nem tudunk s nem is akarunk visszafelé menni azon az uton, amelyen az ön segitségével előre haladtunk." Ugyancsak hasonló értelmü levélben fejezte ki álláspontját Redfern-nel szemben is a kathedrális elöljárósága. Azután ismét fordult elő eset, hogy anglikán szószékre unitárius lelkészt hivtak meg prédikálni. — A Cecil lord buzgósága tehát kárba ment, mert ma Angliában az eretnek üldözést senki sem veszi komolyan, még tán az üldözők sem.

(bp.)

IRODALOM.

Hegedüs Loránt: „Uram Jézus!" Budapest, 1934. 8⁰ 88 old. Sylvester R. T. kiadása.

Ravasz László a könyvhez irott „Előszó"-ban ezeket irja: „Bizonyságtétel ez a könyv, egy ragyogó és magányos elmének Jézussal való találkozásából fakadt, forró emberi lira. Ezért mert egyéni; egyetemes; azért, mert őszinte: igazi; azért, mert az ihlet pillanatából született: örökre érvényes." Ennél találóbb jellemzését nem igen adhatjuk ennek a könyvnek, amelyben egy nemesen érző és mélyen gondolkozó lélek tárja előnkbe a maga vallásos világát. Két sarkpontja van ennek a világnak: a Biblia és Jézus. De a biblia is azért első rendü érték, mert benne Jézus szól hozzánk. A hittanok és teológiai magyarázatok helyett egyenesen oda viszen az eredeti kutforráshoz, ahonnan az örök élet vize csörgedez. A biblián keresztül látja Jézust s minket is viszen magával, hogy lábaihoz ülve hallgassuk beszédét. A bibliához vezető utakon vannak egyes kitérők, amelyeknek rendeltetését nem értjük, de minden esetben olyan fennkölt magyarázatokat kapunk, hogy benne megnyugszunk, mert érezzük, hogy a cél nincsen eltévesztve. Minden sorából a megértés és szeretet beszél. Valóban az ihlet pillanataiban született ez a könyv. Olvasása gyönyörüséget és lelki gazdagodást jelent.

Fikker János: „Bevezetés a vallás lényegéhez". Füssy-nyomda, Torda 1934. 153 old. 16⁰. A napokban uj könyv jelent meg ezen a cimen az unitártus könyvpiacon. Szerkesztője egyik fiatal papunk. A könyv nálunk egészen uj a maga nemében. Vallásfilozófiai munka, mely felöleli a vallás-kutatás minden ágát, módszerét, célját. Végig vezet a primitiv ember elgondolásától a nagy vallásos egyéniségek bizonyságtételéig a vallásra vonatkozólag. Perspektivája felöleli az ilyen irányu irodalmat és mintegy szintézisben egyesiti, habár sokszor csak nagy vonásokban. Rámutat a vallás-kutatás gyakorlati fontosságára, valamint a vallás lényegére. A vallás külső megnyilatkozásai mellett rámutat létjogosultságára. Kitér arra a támadásra, mely az uj lélektan részéről érte és éri a

vallást és ügyes dialektikával háritja el a támadás élét. Mély vallásos hit és meggyőződés csendül ki minden lapjáról s hite, meggyőződése mellett komoly elmélyedésről is bizonyságot tesz a könyv. Minden gondolkozó és érdeklődő ember figyelmét megérdemli e munka. Kiállitása, leszámitva a sok sajtóhibát, csinos. Megszerezhető szerzőnél, valamint az iratterjesztőnél. Ára 40 Lei. *L. M.*

McLachlan Herbert: The Unitarian Movement in the Religious Life of England., London, 1934. I. kötet 317 oldal. — Az angol nyelvü unitárius történetirásnak az amerikai Wilbur professzor mellett Gordon Sándor elhunyta óta legszorgalmasabb és legtehetségesebb munkása McLanchlan, a manchesteri Unitarian College dékánja. Az angol unitárizmus történetére vonatkozóan már számos tanulmánya jelent meg. Ebben a munkában hallatlan szorgalommal és nagy pontossággal gyüjti egybe azokat az ezerfelé szétszórt adatokat, melyek az angol unitárizmus mozgalmán keresztül 1700 és 1900 között Anglia vallásos életében a biblikus gondolkozásban, a különféle intézetekben, iskolákon és egyetemeken, folyóiratokon és a tudományos irodalom minden ágán keresztül megnyilatkoztak és jelentőséggel birtak. Az angol unitárius gondolat erejét, értékelését és megnyilatkozásait ismerteti ez a munka, melyet pár sorban áttekinteni nem lehet, de mely az angol unitárizmus tanulmányozásánál mindenki számára nélkülözhetetlen. Várjuk a második kötetet, mert ennek kora érdeklődési körünkhöz sokkal közelebb áll, mert a XIX. és XX. század általunk is jobban ismert angol unitárius gondolat megnyilatkozásait fogja felölelni. *Ferencz József.*

Holt V. Raymond: Progress and Christianity. London, 1931. 64 oldal. Angol unitárius testvéreink könyvkiadóvállalata a Lindsey Press 30 kötetből álló sorozatot inditott el, mely a vallás modern szükségeivel és problémáival kiván foglalkozni. A sorozatot az oxfordi Manchester College nagytudásu történészprofesszora szerkeszti s a fenti cimen ő irja a sorozat első kötetét. Röviden világos előadásban három részre osztva foglalkozik a haladással s annak a kereszténységhez való viszonyával. A haladás természete, ténye és folyamata alkotják fejtegetései megállóhelyeit. A modern civilizáció napról-napra új kérdések elé állit, melyekkel vallásos keresztény életünkben foglalkoznunk kell A szociális igazságok és a lélek mélyén élő hit emberi életünk alkotóelemei. A haladás szelleme egy úton kell, hogy járjon a kereszténység szellemével. Ma áll a harc s annak eldöltét a jövendő fogja megmutatni. A sorozat többi megjelent érdekes kötetei is megérdemlik a részletesebb ismertetést. Anglia legkonzervativabb napilapja a Times, irodalmi mellékletében a sorozat méltatásakor megállapitja, hogy ezek a dolgozatok az unitárius keresztény elgondolá-t tartalmazzák, anélkül, hogy egy felekezet kimondott propagandairatainak kellene őket tekintenünk. A ma vallásos és erkölcsi életének hű tükrei.

Ferencz József.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinkhoz. A közeledő karácsonyi és ujévi ünnepek alkalmából testvéri szeretettel köszöntjük olvasóinkat, s kivánjuk, hogy a mai aggodalmakkal teljes időkben az ünnepek hozzanak békességet, keresztényi hitet és testvéri szeretetet a lelkekbe. Egyben kérjük, hogy folyóiratunkról is megemlékezni sziveskedjenek s anyagi és szellemi támogatásukkal lehetővé tenni, hogy az evangélium igazságainak minél szélesebb körben lehessünk magvetői.

A lelkészi kongrua A vallásügyi miniszter értesitette egyházi főhatóságunkat, hogy az unitárius lelkészek kongruáját 1935 január 1-től kezdve 100%-kal felemeli. Lelkészi karunk nehéz éveket élt át amaz igazságtalan eljárás miatt, amely kongruánkat annyira leszállitotta, hogy a megélhetés sulyos gondjai alatt roskadoztunk. Emiatt csak nagy önfeláldozásssal és lemondással tudtuk hivatásunk lelki terheit is hordozni. Nem mondjuk, hogy most már a célt elértük s független és anyagi gondoktól mentes életet élhetünk. De mégis jól esik ez a gondoskodás, amely némi könnyebülést jelent s ujabb erőforrás, mely hivatásunk betöltéséhez hitet és biztatást ad.

Egyházi Főtanács. A folyó évi Főtanács ideje december elejére volt tervezve. Azonban a tanári és tanitói vizsgákkal kapcsolatban felmerült sulyos sérelmek és aggasztó nehézségek elkerülhetetlenül parancsoló kötelességgé tették, hogy a püspök ur és egyházi titkár a többi egyházak vezetőivel együtt Bukarestbe utazzanak s több irányu kihallgatást eszközöljenek ki, ami hosszabb időt vett igénybe. Ezért a Főtanácsot, a közbejövő ünnepek miatt a jövő év elejére halaszlotta az E. K. T.

Kovács Imre nyugalomba ment. Alig tudjunk elhinni, hogy ez a pályáját szerető, hiveiért élő s azoktól is kedvelt lelkipásztor

letette a palástot, amit több mint 40 éven át hüséggel és becsülettel hordozott, anélkül, hogy azon foltot ejtett volna. Benne a nyilt és világos értelem nemes szivjósággal, a meleg vallásos érzés tiszta itélettel, a mély hit józan gondolkodással, a komoly hivatásérzet humorral párosul. Ezek tették és teszik közkedveltté az egyházban, hivatalos kötelességei teljesitése közben és a társadalmi életben egyaránt. Tiszta és világos egyházi beszédei, melyek közül nem egy nyomtatásban is megjelent, valamint példaadó élete nyomában — hisszük — áldás fakad Szivünk szerint kivánunk neki hosszas, nyugodt és boldog életet.

A világbéke. Érdekes megállapitást közöl egy hires angol közéleti férfi a világbékéről. Az „Inquirer" folyóirat olvasóiról megállapitja, hogy azok: 1. Mind békeszeretők. 2. A világbékét egy nemzetközi rendőrség felállitása biztositaná a legjobban. 3. A ker. vallás, illetve Jézus mondása: szeresd felebarátodat... az egyetlen megoldási lehetőség a mai világ nyomoruságai közepette.

A világ a fegyverszünet 16 éves évfordulóját mindenütt nagy fénnyel és pompával ünnepelte meg. Vajjon azok, akik ünnepeltek, gondolták-e, hogy az ember még „ezt az egyszerü fegyverszünetet" is megszegte?! Gondoltak-e a japánok kinai inváziójára, a délamerikai háboruskodásokra, a népszövetségi játékokra, a Kellog-paktum sikertelenségére? Háborut, vagy békét akartak, vagy akarnak ünnepelni?!

A német evangelikus egyház értékes győzelmet aratott a nemzeti egyház fején: dr. Müller birodalmi püspökön. Ismeretes még mindenki előtt az az elkeseredett küzdelem, melyet Müller birodalmi püspök folytatott az evangelikus egyházzal szemben egy német nemzeti egyház megalapitásáért. Ezt a küzdelmet most maga Hitler kancellár döntötte el: kijelentette ugyanis, hogy ez az egyházi vita többé már nem érdekli és hogy az egyházi problemák elintézését ezentul magára az egyházra fogja bizni. Ezzel az a 400 éves szövetség, mely az evangelikus egyház és *a német állam között van, felbomlik*.

Dr. Schweitzer Albert hires teológus „Vallásos tényező a modern civilizációban" cimmel előadást tartott a Manchester Collegeban (Oxford). A közönség nagy érdeklődéssel hallgatta a hires teológus korszerü fejtegetéseit.

A remonstránsok október 28-án ünnepelték az amsterdami

teológiai szemináriumok alapitásának 300 évfordulóját. A szeminárium nagynevü tanárai közül meg kell emlitenünk: Episcopius, Limborch, Le Clerc, Courcilles, Wetstein a XVII. századból, Trile, Groenewegen és Roessingh az elmult századból, akiknek termékenyitő hatását még ma is érzi a remonstránsok teológiája.

Papi ruha viselése A török kormány a nemzetgyülés elébe olyan értelmü törvényjavaslatot terjesztett, amely a papi ruha viselését csak az egyházi szertartások alatt engedi meg.

Jegyzet. A Tükördarabok stb. cimü cikkhez lapzárta után az alábbi megjegyzést kaptuk:

„Nagy Lajos ref. lelkész-esperes barátom a székelykereszturi ref. templom története c. közleményében azt irja, hogy 1630-ig a katholikusok áttérése folytán az unitárius kézre jutott templomot az unitáriusok és reformátusok közösen használták és külön volt templomi székjük, urasztali asztaluk és éneklőszék is.

Közben villongások támadtak, mely 15 évig is huzódott. 1646-ban közösen, békésen megegyezett a két egyház, de az egyezség nem valósult meg és közben inkább a reformátusok által megépitett uj templom, mely 1644-ben használatban van a reformátusok által, melybe harangot az unitáriusok öntettek, maradt a reformátusok kezén, holott ezt kellett volna az unitáriusoknak átvenni és a régi templomot és uj harangot a reformátusoknak.“ *Péter Sándor.*

A vallás és az idegbaj. Ranschburg Pál dr. budapesti egyetemi tanár és egészségügyi főtanácsos az ideges egyének egészségtani szabályaiban a többek közt ezeket mondja: „Az idegesen terheltekben nem ritkán tulságosan kifejlődik a hajlamosság arra, hogy magukat a mindenség központjába állitsák. Minthogy pedig a világ kereke mégsem az ő kedvükért és az ő izlésük szerint forog, folytonos sérelmeknek vannak kitéve, melyeknek forrása sajátképen kizárólag az ő felesleges *érzékenységükben* keresendő. Ajánlatos, hogy erről a saját érdekében idején leszokjék. Az ilyen érzékenységek igen gyakran önmagunkkal való elégedetlensegek halmozódásából erednek, melyeket szivesebben viszünk át másokra. Az ilyen hibás *önközpontuság* ellen jó a nagy természet szeretete, a müvészet, a tudomány végtelen világa. E rejtelmes hatalmak körében megbántott egyéniségünk kivételesen nagynak érzett baja és sérelme rendszerint hamarosan illendően eltörpül. Akiben megvan a világegyetem kormányzó rendjének miszteriuma s e megett az istenség-

nek, mint e rend egyetlen megnyugtató magyarázatának elfogadása iránt érzéke, sohse restelje minden tudományon tul e hitében és vallásában keresni és találni a hiányzó békességet". (Magyar Népegészségügyi Szemle II. évf. 4. sz.)

Marburg-Lahn. A világháboru után ennek az egyetemi városnak teológiai fakultása képviseli a német modern vallásos szabadelvüség tudományos szellemét. Tudós tanárai közül többen részt vesznek az unitárius és szabadelvü keresztény világkonferenciákon. A prágai konferencián prof. *Otto* és prof. *Hermelink* előadásai komoly értéket jelentettek. Itt teológiánk jelenlevő tanáraival is barátságos kapcsolatot létesitenek. Ennek eredményeképen három unitárius magyar lelkész, illetve teol. hallg. részére ösztöndijat biztositanak; 1928-29: Máthé Sándor, 1929-30: Ferencz József, 1930-31: Kovács Lajos. Barátsággal és szeretettel érdeklődtek egyházunk sorsa iránt, s ott tartozkodó fiainknak szeretettel gondját viselték. Az új német egyházi állapotok szomoru helyzetet teremtettek. A német keresztények egyháza reménykedett, hogy ennek a fakultásnak nagyrészben világszerte ismert tanárait meg tudja nyerni mozgalma teológiai elmélyitése érdekében, s reménykedett ebben annál is inkább, mert ismeretes, hogy ez a fakultás nagyrészben harcolt Barth Károly teológiai elgondolása ellen, mely a mai német keresztény mozgalmat ellenző konfesszióikhoz hiven ragaszkodó egyháztagok mozgalmának teológiai bázisa. A marburgi teológiai fakultás véleménye a német keresztények mozgalmáról lesujtó volt. Az eredmény sajnos a másik oldalon is megmutatkozott. Prof. *Rade* nyug. tanár, a Christliche Welt c. szabadelvü német folyóirat szerkesztője elveszti nyugdiját, prof. *Sodent* állásvesztésre itélik, s fizetésétől megfosztják, mig prof. *Heiler* és prof. *Hermelink* büntetése a marburgi fakultástól való felfüggesztés és más kisebbjelentőségü egyetemre való áthelyezés. A szomoru tényeket őszinte bánattal regisztráljuk. Rade és Hermelink legmelegebb barátaink voltak. Hermelink, mint az egyetemi ösztöndijtanács előadója, igen sokat tett érettünk. Ma itt számunkra lehet, hogy hosszu időre minden lehetőség bezárult. Ennek a fakultásnak volt a tanára a gyakorlati theologiai irodalom nagytudásu müvelője, *Niebergall* Frigyes, akinek elhunytát elkésve szintén feljegyezzük. Munkássága és gondolatai sok magyar unitárius mukában mutatkoztak. Kegyelettel fogjuk emlékét mogőrizni. — Prof. *Ottó*, akit szabadelvü világkonferenciánk

hollandiai titkársága kissé egyoldaluan könyvelt el a német keresztények barátai közé, Reich Gottes und Menschensohn csak nem régen sajtó alól kikerült könyvében is a vallástörténet világánál teszi vizsgálat tárgyává a régi és uj hit igazságait. — A helyükön megmaradt marburgi tanárok közül csak a barthi teologia tehetséges fiatal kritikusát prof. *Siegfriedet* számithatjuk a magyar unitárizmus közvetlenebb barátai közé. *Ferencz József.*

Szabadság, ész, türelem. Dr. Earl M. Wilbur koppenhágai beszédéből ezen cim alatt egy vezércikket olvasunk a londoni The Inquirer szeptember 22. számában. E szerint a mai unitárizmus szószerinti értelemben nem a Dávid Ferenc, a Channing, Parker sőt még nem a nem rég meghalt Martineau unitárizmusa sem. Idők folyamán vallásunk átalakult a mai gondolatnak megfelelően. Vallásos meggyőződésünket nem kötjük semmi konfesszióhoz, hanem három alapelv vezet, u. m. szabadság, ész, türelem „Teljes szellemi szabadság a vallásban, nem pedig a hitvallásokhoz és konfesszióhoz való kötöttség; másodszor az észnek teljes használata a vallásban, a mult hagyományán való tengődés helyett, harmadszor előzékeny türelem a mienktől külömböző vallásos nézetekkel szemben". Továbbá felveti azt a kérdést, hogy mindezeknek milyen haszna van reánk nézve? A feleletet a következő bezáró szavakban találjuk meg: „Szabadság, ész és türelem három nemes alapelv és mi büszkék vagyunk, hogy ezeket különösképpen magunkénak vallhatjuk. De amidőn ezeket teljesen megvalósitottuk, még nem teljesitettük vallásos missziónkat, hanem csak előkészitettük az utat, hogy arra ráléphessünk".

Pár szó a jobb és baloldali unitáriusokhoz. Kévekötés IV. 10 sz. „Kövendi találkozás" cimen Fikker János által közölt cikk nyomán, ifju lelkésztársaimhoz van egy pár szavam. Csodálkozom nagyon, hogy éppen lelkészek ilyen formában foglalkoznak az Isten fogalmával, hiszen azt már édesanyja karjai között tanulja meg mindenki, hogy „az Isten lélek és akik őt imádják szükség, hogy lélekben és igazságban imádják" Ján. IV. 24. Ezt a nagy igazságot nem magyarázni, hanem hinni és érezni kell. Ennek érzése teszi az elhivatást — élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus — ez kötelez, élni másokért, mások boldogságáért, nem törődve azzal, hogy jól vagy rosszul megyen-e dolgunk, hanem teljesiteni mindig és mindenben Isten akaratát. Ez a mi elhivatásunk.

Mihelyt felvetjük Isten személyes „vagy nem személyes“ létét, abban a pillanatban észrevétlenül a hitetlenség utjára tévedtünk, isteni elhivatásunk megszünt és a palást önként leesik vállunkról.

Egy vallásnak sincs olyan fájdalmasan szép multja, mint az unitárius vallásnak. Alapja a történelem folyamán kemény sziklának bizonyult, melyet megingatni a Báthoriak, Básta, Rákóczy György, Mária Therézia s az Entwurf kora sem tudott. Ez alapot tartsuk meg, mert ez hozta létre azt a sok virágzó egyházközséget, a sok szép templomot, iskolát. Vigyázzunk, hogy ábrándjaink és álmaink kedvéért ne áldozzuk föl s ne tegyük kockára jövőnket, mert: „Szép dolog az a népszónoki tehetség, mely mindig a tömeg szájaizére tud beszélni az utca-szegeletek emelt köveiről, s mely a szabadelvüség csengő-bongó frázisaival mindig tovább és tovább halad, az eszmék folyton vékonyuló légkörébe, az elvont eszmék apostolai és martirjai mindig számithatnak az érzékeny szivek rokonszenvére, de az ilyeneknek a gyakorlati élet rendesen kevés hasznát szokta venni.“ *Buzogány Kálmán.*

Gyászhirek. *Fábián Józsefné szül. Izsák Amália* életének 68-ik esztendejében f. évi október 18-án Székelyudvarhelyen elhunyt A szépet szerető s az eszményi célokért lelkesülő nő volt. Bár nem volt egyházunknak hivatalosan tagja, mégis a székelyudvarhelyi egyházközség történetébe beirta nevét, midőn egy értékes urvacsorai edénnyel gazdagitotta készletét. Emléke áldott. — *Kissolymosi Simó Pál,* unitárius egyházi tanácsos, az egyháznak éveken keresztül volt jószágfelügyelőségi elnöke, f. é. okt. 10-én, élete 67-ik évében Kolozsvárt meghalt. A reábizott egyházi javaknak hüséges gondozója, családjának nemes lelkü atyja és támasza volt, aki — habár nem voltak édes gyermekei — három gyermeknek az édes apa szeretetével viselte gondját. Hüséges hitvese, gyermekei és unokái áldják emlékét. — *Szentgericzei Iszlay Albert* C. F. R. raktárnok élete 47-ik, boldog házassága 23-ik évében november 13-án Kolozsvárt elhunyt. Szelid lelkü férfi, hü hitvestárs, gyermekeiért küzdő és aggódó nemeslelkü édesapa hagyta itt e világot, aki a megpróbáltatások terheit keresztényi türelemmel s Istenben bizó hittel hordozta. Hü hitvese, 3 gyermeke és messze kiterjedt rokonság áldja emlékét.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.